

Inhoud

INLEIDING	15
Woord vooraf bij de herziene uitgave	16
HOOFDSTUK I: 1815-1830	
Het Congres van Wenen (1814-1815) en het herstel van het 'Europees evenwicht'. De eerste golf van liberaal-nationale opstanden in Europa en de ontvoogdingsstrijd in Latijns-Amerika	17
1. Het Congres van Wenen (1814-1815)	19
1.1 Brits-Russische tegenstellingen	21
1.2 Beslissende fase in de onderhandelingen en de Slotakte van het Congres te Wenen (maart-juni 1815). De nieuwe staatkundige situatie in Europa (1815)	22
2. Metternichs interventiesysteem versus de eerste golf van nationaal-liberale opstanden (1815-1830)	25
2.1 De 'Heilige Alliantie' (26 september 1815)	25
2.2 De 'Quadruple' of 'Viervoudige Alliantie' (november 1815)	27
2.3 De eerste golf van nationaal-liberale opstanden en de eerste bijeenkomsten van de 'Grote Alliantie'	28
3. De ontwikkelingen in Latijns-Amerika en het buitenlands beleid van de Verenigde Staten (president Monroes boodschap aan het Congres op 2 december 1823)	30
3.1 De verklaring van president James Monroe in het Amerikaanse Congres op 2 december 1823	32
3.2 Mislukking van het eerste pan-Amerikaanse Congres (Panama, 1826) en verdere verdeling van het Spaanse koloniale rijk	33
4. De Griekse onafhankelijkheidsstrijd (1821-1830) en spanningen tussen de Europese mogendheden	35

INTERPRETATIES	38
1. Het Congres van Wenen en het Metternich-stelsel. Wisselende interpretaties	38
2. De profetische visie van Carl von Clausewitz op het fenomeen ‘oorlog’	40
3. Alternatieve visies in verband met het Congres van Wenen: het Europees project van Saint-Simon (1760-1825)	42
HOOFDSTUK II: 1830-1848/50	
De tweede golf van nationaal-liberale opstanden en de reacties van de Europese mogendheden. De confrontatie met het Ottomaanse Rijk. De Brits-Chinese oorlog (1840-1842) en de eerste ‘ongelijke verdragen’. De derde revolutiegolf in Europa (1847-1851)	47
1. De Juli-omwenteling van 1830 in Frankrijk en de tweede golf van nationaal-liberaal geïnspireerde opstanden in Europa. De Belgische Revolutie (1830) en de problemen rond de erkenning van de Belgische onafhankelijkheid (1831-1839)	48
1.1 De oprichting van het Duitse Zollverein (1834)	49
1.2 De Belgische Revolutie en de reactie van de Europese mogendheden	49
1.3 De Conferentie van de Europese Mogendheden in Londen en de erkenning van de Belgische onafhankelijkheid. Het Verdrag van de XVIII (1831) en de XXIV Artikelen (1839)	50
2. De Europese diplomatie ten opzichte van het Middellandse-Zeegebied en het Ottomaanse Rijk. De Conventie betreffende de Zee-engten (juli 1841)	53
2.1 De ‘Oosterse kwestie’	53
2.2 De Conventie van de Zee-engten van juli 1841 (Bosporus en Dardanellen)	54
3. China met Brits geweld opengebroken. De eerste Brits-Chinese oorlog (‘Opiumoorlog’ 1840-1842) en het eerste van de ‘ongelijke verdragen’, het Verdrag van Nanking (1842)	54
3.1 De eerste Brits-Chinese oorlog (‘Opiumoorlog’ 1840-1842) en het Verdrag van Nanking (augustus 1842)	55
3.2 De ‘Taiping-revolte’	56
4. De derde revolutiegolf in Europa (1847-1851) en het einde van het Metternich-systeem	57
4.1 Het ‘Europees revolutiejaar 1848’	57
4.2 Beknopt overzicht van het revolutionair gebeuren in Europa in 1848	58

4.3 Mislukte poging van Karel-Albert. Nederlaag te Custoza tegen Oostenrijk, juli 1848	61
INTERPRETATIES	63
Het Europees revolutiejaar 1848: een historische breuklijn?	63
HOOFDSTUK III: 1850-1871	
Het totstandkomen van de Duitse en Italiaanse eenheidsstaten. Britse, Russische en Franse ambities buiten Europa	69
1. De Krimoorlog (1854-1856) en het Verdrag van Parijs (30 maart 1856)	70
2. De pro-nationalistische diplomatie van Napoleon III	72
2.1 Napoleon III en de Roemeense eenheid	72
2.2 Napoleon III en de Italiaanse nationalist	72
3. De Franse ambities buiten Europa: de interventie in Syrië en de aanleg van het Suezkanaal, het 'Mexicaanse avontuur' en de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)	75
3.1 De Franse interventie in Syrië (1860) en de aanleg van het Suezkanaal	75
3.2 De zogenaamde Mexicaanse kwestie en de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)	76
4. China met geweld opengebroken. De tweede 'Opiumoorlog' en de 'ongelijke verdragen' met de westerse imperialistische mogendheden: het Verdrag van Tientsin (1858) en Peking (1860). Het Aigoen-Verdrag (1858) met Rusland	78
4.1 De Tientsin- en Beijing-Verdragen (1858-1860)	78
4.2 Het Aigoen-Verdrag van 1858 of het 'ongelijke verdrag' tussen China en Rusland	79
5. Toenemende druk op Japan. Het eerste Amerikaans-Japans Verdrag van 1854 en de Japanse reactie: de Meiji-restauratie (1868)	79
6. Het totstandkomen van een Duits-nationale eenheidsstaat en de Frans-Pruisische oorlog (1870-1871)	80
6.1 De Pruisisch-Oostenrijkse confrontatie om de primauteit in de Duitse bond. De Vrede van Praag (1866)	82
6.2 Oprichting van een Noord- en Zuid-Duitse bond	82
6.3 De Frans-Pruisische rivaliteit en oorlog (1870-1871)	83
6.4 De Franse nederlaag en de Duitse eenheid. Het Verdrag van Frankfurt (1871)	85
INTERPRETATIES	87
Interne en externe factoren. Liberale en marxistische visies	87

HOOFDSTUK IV: 1871-1899

Bismarck-diplomatie en imperialistisch beleid van de Europese mogendheden en de Verenigde Staten	93
1. De Bismarck-diplomatie na 1871	94
1.1 Het opkomend nationalisme in de Balkan en de zogenaamde eerste Balkancrisis (1875-1878)	95
1.2 Bismarck als bemiddelaar: het Verdrag van Berlijn (juli 1878) of het diplomatieke einde van de eerste Balkancrisis	95
1.3 Het geheim defensief verdrag tussen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije (de zogenaamde Tweebond) van 1879 en de hernieuwing van de Driekeizersentente in 1881	96
1.4 Met de ondertekening van de Triple Alliantie op 20 mei 1882 – of het aansluiten van Italië bij de reeds bestaande Duits-Oostenrijkse Tweebond – werd het Bismarck-systeem afgerond	97
2. Imperialistische expansie tijdens de periode 1870-1890	97
2.1 Brits-Franse machtsstrijd om Egypte	98
2.2 ‘Scramble for Africa’. De verdeling van het Afrikaanse continent door de Europese mogendheden	99
2.3 De Internationale Conferentie van Berlijn (15 november 1884-26 februari 1885)	100
2.4 Europese imperialistische wedijver in Azië	102
3. Het einde van de Bismarck-diplomatie (1890)	102
3.1 De confrontatie met het ‘revanchisme’ in Frankrijk en de toenemende Russisch-Oostenrijkse tegenstellingen op de Balkan	103
3.2 Mislukte poging tot het sluiten van een geheim Duits-Brits akkoord	104
4. Wilhelm II’s Weltpolitik (1890) en de Frans-Russische toenadering (1893)	105
4.1 De Frans-Russische toenadering en het geheim Frans-Russisch defensieverdrag van december 1893	106
4.2 De aanzet van Wilhelm II’s Weltpolitik	106
5. De eeuwwisseling als climax van imperialistisch beleid	107
5.1 Verdere verdeling van het Afrikaans continent tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Duitsland	108
5.2 Het Ottomaanse Rijk in moeilijkheden. Begin van moderniseringsproblemen in de Islamwereld	109
5.3 Verdere aftakeling van China (‘Break-up of China’) en de Japans-Chinese Oorlog (1894-1895)	109
5.4 De revolte van de Chinese bevolking (de zogenaamde ‘Boksersopstand’) en de internationale interventie (1900-1901)	111
5.5 Het Amerikaans imperialisme in Midden- en Zuid-Amerika en in de Pacific (‘The New Manifest Destiny’)	112

5.6 Het Amerikaans imperialisme (1898-1909) tijdens de regeringsperiodes van de presidenten W. MacKinley en Theodore Roosevelt	114
INTERPRETATIES	118
De interpretaties over de wisselwerking tussen het negentiende-eeuwse imperialisme, het nationalisme en het racisme	120
HOOFDSTUK V: 1899-1914	
Op het breukvlak van twee eeuwen: vredes- en oorlogsdiplomatie	127
1. Vredesdiplomatie. De Eerste Internationale Vredesconferentie van Den Haag in 1899	128
2. Einde van het Britse ‘splendid isolationism’: de Brits-Japanse Alliantie (1902) en de Brits-Franse Entente (1904)	129
3. De Japans-Russische oorlog (1904-1905). Het Vredesverdrag van Portsmouth (1905) en de annexatie van Korea door Japan (1910)	130
4. De Eerste Marokkaanse crisis (1905-1906) en toenemend Brits wantrouwen ten opzichte van de Duitse expansie en vlootpolitiek. Het totstandkomen van een zogenaamde ‘Triple Entente’ (1907) tussen Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland	131
5. Een meer agressief Duits beleid. De Tweede Marokkaanse Crisis	133
5.1 Toenemende Brits-Duitse rivaliteit	134
5.2 Toenemende Duits-Franse tegenstellingen ingevolge de Tweede Marokkaanse Crisis (Agadir- of Panther-incident, 1911)	135
5.3 Toenemende Russisch-Oostenrijkse tegenstellingen in het door nationalisme bewogen Balkangebied: de aanhechting van Bosnië-Herzegovina bij Oostenrijk-Hongarije (1908-1909). De ‘Macedonische kwestie’ en de Balkanoorlog (1912-1913)	136
6. Mislukking van de Brits-Duitse vlootbesprekingen. Versterkte Brits-Franse en Frans-Russische toenadering	137
INTERPRETATIES	140
‘Op het breukvlak van twee eeuwen’: overschatting van de rationele argumenten, onderschatting van de irrationele stromingen (nationalisme en imperialisme)	140
HOOFDSTUK VI: 1914-1918	
De Eerste Wereldoorlog. Feiten en interpretaties	145
1. Feiten en gebeurtenissen op militair-politiek-diplomatiek vlak	146

1.1	Het begin van de oorlog en de ‘oorlogsverklaringen’ van juli-augustus 1914	147
1.2	De mislukking van de geplande militaire strategie (‘von Schlieffen’-plan) en diplomatieke onmacht om een aanvaardbaar vredescompromis te vinden voor een op het westfront vastgelopen oorlogssituatie	151
1.3	Van ‘bewegings- tot uitputtingsoorlog’. De uitzichtloze doorbraakpogingen op het westfront (Verdun, februari-juni 1916) en de slag aan de Somme (juli-november 1916). Oorlogsmoeheid en de eerste voorstellen tot onderhandelingen (december 1916)	152
1.4	Militaire en diplomatieke kentering in 1917: de mislukte Franse doorbraak, op de Amerikaanse interventie op grond van de ‘Veertienpuntenverklaring’ van president W. Wilson en de gevolgen van de Oktoberrevolutie in Rusland (het wapenstilstandsakkoord met Duitsland op 15 december 1917)	153
1.5	De diplomatiek-militaire evolutie op het westfront in 1918	158
2.	De Vredesonderhandelingen te Parijs (18 januari-6 mei 1919)	160
3.	De Vredesverdragen	163
3.1	Het Verdrag van Versailles	164
3.2	Herstelbetalingen en economische maatregelen	169
3.3	Het door president Wilson voorgestelde systeem voor collectieve veiligheid: de Volkenbond	170
4.	De reacties op de Vredesverdragen	172
4.1	Uiteenlopende nationale reacties	172
4.2	Nieuwe nationale staten geen oplossing voor het recht op ‘zelfbeschikking’	175
4.3	Een gehandicapte Volkenbond	176
4.4	Een ‘Europese burgeroorlog’, maar geen naoorlogs Europees samenwerkingsproject	177
	INTERPRETATIES	178
1.	Interpretaties betreffende de structureel-historische factoren	179
2.	Interpretaties betreffende de rol en verantwoordelijkheid van de in het oorlogsgebeuren betrokken staten. De controverse over de schuldthesis	183
3.	Interpretaties betreffende de militaire factor	184
4.	Interpretaties betreffende de rol van betrokken politici	187
5.	Interpretaties betreffende de wisselwerking tussen binnen- en buitenlandse factoren	188

HOOFDSTUK VII: 1919-1929	
De naoorlogse periode	193
1. Spanningen in de Europese interstatelijke verhoudingen (1919-1924)	195
1.1 Frans-Britse meningsverschillen betreffende de ontwapening en de West-Europese collectieve veiligheid. Akkoorden met de staten van de zogenaamde 'Kleine Entente' en met België (september 1920)	195
1.2 De Brits-Franse tegenstellingen in verband met de 'herstelbetalingen'	197
1.3 De Frans-Belgische bezetting van het Ruhrgebied (1923) en de mislukte machtsgreep van de nationaal-socialisten te München (september 1923)	198
1.4 De Sovjet-Unie tijdens de onmiddellijk op de oorlog volgende periode (1917-1924)	199
1.5 De opkomst van totalitaire regimes in Europa	204
1.6 Een gehandicapte Volkenbond	207
2. Het diplomatiek gebeuren buiten Europa (1919-1924)	208
2.1 De Arabische landen en de Brits-Franse en Sovjetrussische interventies	209
2.2 De 'Declaration of 1917' en de 'Government of India Act' van 1921	212
2.3 Het Verre Oosten in beweging. De Chinees-Japanse tegenstellingen en de Amerikaanse en Sovjetrussische bemoeienissen	213
3. De periode 1925-1929: herstel van de West-Europese betrekkingen en hoop op internationale ontwapening	216
3.1 Normalisering van de Frans-Duitse betrekkingen en het Locarno-Pact (oktober 1925)	216
3.2 Het Duits-Sovjetrussisch Verdrag van Berlijn (april 1926) en de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond (september 1926)	218
3.3 Het Briand-Kellogg-Pact (27 augustus 1928)	218
3.4 Het Young-Plan (augustus 1929)	219
3.5 Briands Memorandum tot oprichting van een 'Europese Associatie' (september 1929)	220
INTERPRETATIES	222
HOOFDSTUK VIII: 1929-1939	
Van internationale economische crisis tot een oorlogssituatie in en buiten Europa	227
1. De internationale economische crisis	227
2. De Japanse aanval op Mantsjoerije (1931)	229
3. Duitsland en de gevolgen van de crisis	230

3.1	Het zogenaamde ‘Hoover-moratorium’ (1931) en het einde van de herstelbetalingen (Conferentie van Lausanne, juni 1932)	231
3.2	30 januari 1933: Hitler wordt Reichskanzler in een door extreem-rechts geterroriseerde natie	233
4.	Nazi-diplomatie. Eerste fase (1933-1934)	236
5.	Gemiste vredeskansen (1935-1936)	239
6.	De Spaanse burgeroorlog, de Brits-Franse non-interventiepolitiek en het Anti-Cominternpact (1936)	244
7.	De Japans-Chinese oorlog en internationale reacties (1937-1945)	245
8.	West-Europese onmacht, Brits ‘appeasement-beleid’ versus agressieve nazi-diplomatie. De ‘Anschluss’ van Oostenrijk bij nazi-Duitsland in maart 1938 en de Conferentie van München over de Sudeten-Duitsers in september 1938	247
8.1	De ‘Anschluss’ van Oostenrijk bij nazi-Duitsland in maart 1938	248
8.2	De Conferentie van München, september 1938 en de aanhechting van de Sudeten-Duitsers bij het Reich	250
9.	Tussen oorlog en vrede in 1939	255
9.1	De verdere aftakeling van Tsjecho-Slowakije door nazi-Duitsland	255
9.2	Hitlers eisen betreffende de Vrijstad Danzig en de ‘Danziger Corridor’	256
9.3	Radicale koerswijziging van de Britse diplomatie en tactische nazi-diplomatie	257
9.4	Het Duits-Sovjetrussisch niet-aanvalspact (23 augustus 1939)	259
	INTERPRETATIES	261
	HOOFDSTUK IX: 1939-1945	
	De Tweede Wereldoorlog	271
1.	De nazi-Duitse en de Sovjetrussische aanval op Polen (1 en 17 september 1939) en de verdeling van Polen door nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie	274
1.1	De nazi-Duitse aanval op Polen, 1 september 1939	274
1.2	Vruchteloze diplomatieke pogingen en het Brits-Frans ultimatum van 3 september 1939	275
1.3	Duitse ‘Blitzkrieg’ en Sovjetrussische aanval op Polen	276
1.4	Verdeling van Polen (29 september 1939) en georganiseerde moord op de Poolse elite en Joodse bevolking	277
2.	Schemeroorlog (Drôle de guerre – Phony war – Sitzkrieg) (oktober 1939-mei 1940)	279

3. Het militaire en diplomatieke gebeuren tijdens de ‘Europese’ oorlogsfase (1940-1941)	282
3.1 Onverhoedse Duitse aanval op Denemarken en Noorwegen (april 1940)	282
3.2 Het Duits offensief in het westen, 10 mei 1940: aanval op Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk	283
3.3 Het Frans-Duits wapenstilstandsverdrag (25 juni 1940) en Brits verzet (‘Battle of Britain’)	285
3.4 Mussolini’s aanval op Griekenland (28 oktober 1940)	289
3.5 Militaire tussenkomst van nazi-Duitsland in de Balkan en op Kreta	289
3.6 Brits-Amerikaanse samenwerking. De Lend-lease Act van 11 maart 1941	290
4. De Duitse aanval op de Sovjet-Unie (22 juni 1941). Het Brits-Sovjet-russisch en Amerikaans-Brits overleg	290
5. De Japanse aanval op de Verenigde Staten (Pearl Harbour, 7 december 1941) en het Japans offensief in Azië	295
6. Einde 1942-begin 1943: militair-strategisch keerpunt. Diplomatiek overleg op de Conferenties van Casablanca (januari 1943) en Washington (mei 1943)	298
6.1 Het diplomatiek-strategisch overleg tussen de geallieerde mogendheden in 1942-1943 en de Conferentie van Casablanca (januari 1943)	300
6.2 De Conferentie van Washington (11-25 mei 1943)	302
7. De militaire en diplomatieke gebeurtenissen midden en eind 1943: wapenstilstandsakkoorden met Italië (3 september 1943) en opmars van het Rode Leger doorheen Midden-Europa; de Conferentie van Caïro (november 1943) en de eerste topconferentie van de ‘drie grote’ mogendheden te Teheran (november-december 1943)	303
7.1 De Conferentie van Caïro (22-26 november 1943)	304
7.2 De Conferentie van Teheran (28 november-1 december 1943) of de eerste topontmoeting van de ‘Grote Drie’	304
8. Het militair-diplomatiek gebeuren tijdens de laatste fase (1944-1945)	306
8.1 Onvoorwaardelijke Nazi-Duitse overgave (mei 1945)	306
8.2 De Japanse overgave (15 augustus 1945) na het inzetten van het Amerikaanse atoomwapen op Hiroshima en Nagasaki (6 en 9 augustus 1945)	308
8.3 Het diplomatiek overleg tussen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie tijdens de ultieme fase van de Tweede Wereldoorlog. De Conferentie van Jalta (4-11 februari 1945)	310
8.4 De evolutie van de inter-geallieerde betrekkingen en de Conferentie van San Francisco (25 april-26 juni 1945)	313
8.5 De Conferentie van Potsdam (17 juli-2 augustus 1945) en het begin van de zogenaamde ‘Koude Oorlog’	315

INHOUD

INTERPRETATIES	318
1. Van veroverings- naar vernietigingsoorlog: het debat tussen de zogenaamde 'intentionalisten' en de zogenaamde 'functionalisten'	319
2. De 'Nolte-Habermas-controverse' en de confrontatie met de 'revisionisten' over het duiden en het verwerken van het naziverleden	324
3. Interpretaties betreffende de Amerikaanse diplomatie tijdens de Tweede Wereldoorlog	326
4. Interpretaties betreffende de rol van Japan	329
5. Interpretaties betreffende de houding van de Nederlandse en de Zwitserse regeringen tijdens de Tweede Wereldoorlog	332
6. Interpretaties betreffende de rol van de Sovjet-Unie	335
7. Interpretaties over het oorlogsverleden van de westerse geallieerde mogendheden	338
BIBLIOGRAFIE	351
KAARTEN	365
INDEX	373

Inleiding

Wie de wereld wil veranderen, moet weten waar die wereld vandaan komt.

HENDRIK BRUGMANS en PAUL VAN DE MEERSSCHE¹

Europe has ceased to be the centre of the world. Though it is always unsafe to guess how the present will appear to the eyes of the future, this is a generalization which is likely to stand the test of time; it is the greatest shift in the world balance since the upheavals of the fifteenth century.

A.J.P. TAYLOR²

Met dit werk heb ik vooral twee doelstellingen nagestreefd. In de eerste plaats heb ik getracht een bondig en toch zo volledig mogelijk overzicht te bieden van ongeveer anderhalve eeuw internationaal-politiek gebeuren: vanaf het Congres van Wenen (1814-1815) tot het einde van de Tweede Wereldoorlog (1945). De tweede doelstelling ligt in het verlengde van mijn persoonlijk historisch-pedagogisch credo: alleen via een historische benadering, die recht doet aan verschillende en soms tegengestelde standpunten, lijkt het me mogelijk om enig inzicht te verwerven in het complex historisch proces van anderhalve eeuw internationale politiek.

Intussen ben ik er mij voldoende van bewust geworden, dat het realiseren van de eerste doelstelling – een evenwichtig en verantwoord, bondig en coherent overzicht schetsen van anderhalve eeuw internationale politiek – op zichzelf reeds een nagenoeg onmogelijke, maar noodzakelijke opgave is. Het aantal gespecialiseerde studies betreffende specifieke problemen en periodes – men denke slechts aan het onoverzichtelijk geworden aanbod betreffende de Tweede Wereldoorlog – is niet meer bij te houden. Recente, bondige en verantwoorde synthesewerken blijven echter schaars, en zeker in het Nederlands taalgebied. Deze lacune te verhelpen leek me dan ook een zinvolle opgave.

Aanvankelijk dacht ik in een apart boekdeel een aantal interpretaties samen te brengen die het rechtlijnig chronologisch feitenrelaas relativeren en doorbreken. Het nadeel van deze werkwijze is echter dat zowel het chronologische als het interpretatieve deel vrij snel een eigen autonomie verwerven ten nadele van de beoogde complementariteit.

Dit boek is gegroeid uit een deel van de leeropdrachten die me vanaf 1965 aan de Universiteit Antwerpen en aan de Universiteit Leuven werden toevertrouwd.

Zonder het contact met de studenten tijdens en na de vele colleges zou deze tekst nooit op deze wijze tot stand zijn gekomen. Dit werk werd dan ook niet opgevat als eind-, maar wel als uitgangspunt voor verdere studie en reflectie betreffende meer dan anderhalve eeuw internationale politiek.

Iedereen danken die me rechtstreeks of onrechtstreeks gestimuleerd heeft om deze tekst af te werken is praktisch onmogelijk. Eén uitzondering lijkt me echter terecht: dr. Jos De la Haye, mijn medewerker van het laatste uur in het Departement Politieke Wetenschappen, Universiteit Leuven, ben ik oprecht dank verschuldigd om zijn stimulerende hulp bij het persklaar maken van dit boek.

NOTEN

1. VAN DE MEERSSCHE P., *Het antwoord van Brugmans*, Brugge, 1973, p. 157.
2. TAYLOR A.J.P., *Europe: Grandeur and Decline*, Harmondsworth, Penguin Books, 1967, p. 373.

Woord vooraf bij de herziene uitgave

Een evenwichtige en kritische synthese uitwerken over een ruime periode van het internationaal politieke gebeuren blijft een moeilijke, maar boeiende onderneming. Dit geldt ook voor het herwerken ervan waarbij men met heel wat nieuwe publicaties en inzichten wordt geconfronteerd. De veertigtal korte of soms ruimere toevoegingen, die een verrijking inhouden voor deze herwerkte uitgave van *Internationale Politiek 1815-1945. Feiten en Interpretaties*, hebben niets gewijzigd aan het uitgangspunt en de structuur die aan de basis lagen van de eerste uitgave. Ook nu blijft het interpretatieve gedeelte – ook al werd het op grond van nieuwe publicaties en gegevens ietwat uitgebreid – een aanzet om het chronologisch verhaal kritisch te benaderen door het te confronteren met verschillende – zo mogelijk – tegengestelde interpretaties. Aldus wordt men zelf betrokken bij de complexe zingeving van het internationaal politieke verleden, dat niet weg te denken is uit de actuele ontwikkeling en crisismomenten van het Europese en mondiale gebeuren.

Het herwerken van eigen teksten was ook een oefening in geduld en zelf-relativering. Dat ik deze oefening heb volgehouden dank ik mede aan de aanmoedigingen van mijn echtgenote Hilde en mijn zonen Geert en Jan, alsook aan de adviezen van mijn collega's en niet in het minst aan de deskundige hulp van Bart De Prins en Rob Berrevoets, uitgevers bij Acco te Leuven.

Paul VAN DE MEERSSCHE
Januari 2006

Het Congres van Wenen (1814-1815) en het herstel van het ‘Europees evenwicht’.

De eerste golf van liberaal-nationale opstanden in Europa en de ontvoogdingsstrijd in Latijns-Amerika

Most of the drama and interest, as well as much of the unity, of European history in the hundred years between 1815 and 1914 derives from the fluctuations of balance between the forces of continuity and the forces of change; or, in their most extreme and dynamic forms, between the forces of reaction and the forces of revolution.

DAVID THOMPSON¹

Le continent européen, tiraillé entre le libéralisme des nations maritimes et l'autoritarisme des Etats continentaux, ne pourrait pas trouver un principe commun supérieur aux intérêts économiques et politiques particuliers des diverses puissances. Il allait rester le berceau des plus grandes guerres de tous les temps.

JACQUES-HENRI PIRENNE²

Na de definitieve nederlaag en verbanning van Napoleon uit Europa werd op het Congres van Wenen door de voornaamste vorsten en hun diplomatieke vertegenwoordiging besloten het Europees evenwicht te herstellen op basis van het legitimitetsprincipe. Deze op zichzelf juiste, maar enigszins stereotiepe formulering, spreekt niet meteen tot de verbeelding van de hedendaagse lezer en student. Het is inderdaad juist, dat diplomatieke termen en begrippen, zoals ‘herstel van het Europees evenwicht’ en ‘herstel van de vorstelijke legitimiteit’, niet meteen een beeld geven van de diplomatieke Realpolitik zoals deze tijdens en na het Congres van Wenen werd bedreven.

Ook al werden te Wenen de ‘rechten van het soevereine volk’ op soevereine manier genegeerd en ook al trad het door Clemens von Metternich geleide interventiesysteem hardhandig op tegen liberale en nationale revoltes, vanaf 1815 begon voor de Europese mogendheden de langste oorlogsvrije periode uit de moderne en hedendaagse geschiedenis. Ook de laatste. Na 1815 werden nog een gemeenschappelijke waardeschaal en gemeenschappelijke spelregels aanvaard tussen overwinnaars en overwonnenen. Vanaf de Krimoorlog (1854) bleek dit steeds

moeilijker haalbaar en onder meer Henry Kissinger stelt terecht vast, dat “the disintegration of unity among the three Eastern monarchs removed the moral element of moderation from European diplomacy.”³ Pas in 1914 zou duidelijk worden tot welke absurde dimensie het gebrek aan gemeenschappelijke Europese basisconsensus kon leiden.

Na het Congres van Wenen opende zich, althans voor de mogelijkheden die de kansen van de eerste industriële revolutie maximaal konden aangrijpen, een voorheen ongekend en universeel machtspectief. Vooral Groot-Brittannië zal als ‘first workshop of the world’ voordeel halen uit de uitschakeling van de Franse rivaal en alle aandacht en energie kunnen wijden aan de uitbouw van een uniek wereldimperium. Rond de Atlantische Oceaan zal een nieuw machtscentrum ontstaan, dat naar het einde van de negentiende eeuw steeds belangrijker zal worden. De nationale onafhankelijkheid, die praktisch onmiddellijk na het Congres van Wenen door de Spaanse en Portugese kolonies werd opgeëist, zal overigens niet zozeer het Amerikaanse continent ten goede komen dan wel de Britse havens en reders. De reactie van de Verenigde Staten is vanaf december 1823, met de boodschap van president James Monroe aan het Amerikaans Congres, niet mis te verstaan. Tot het einde van de negentiende eeuw is het echter niet minder duidelijk, dat de Amerikaanse regering – in de veronderstelling dat zij dit had gewild – niet de macht had om een pan-Amerikaans beleid te voeren. Het is de verdienste van Jacques-Henri Pirenne met zijn boek *La Sainte-Alliance* (1946) de Atlantische dimensie van de verhoudingen tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland en Pruisen te hebben beklemd.⁴

Het antwoord op de vraag, waarom pas in 1848 – tijdens het Europees revolutiejaar – de op het Congres van Wenen gevestigde Europese orde in moeilijkheden kwam, verwijst ongetwijfeld naar de efficiënte interstatelijke samenwerking, zoals deze vanaf 1815 onder leiding van Metternich vorm en gestalte had gekregen. Meestal onderstrepen heel wat historici en internationalisten, zoals Henry Kissinger, hierbij terecht de voordelen van een uitgebouwde multilaterale diplomatie om het Europees evenwicht in stand te houden. Meestal vergeet men echter aan te stippen dat – ook toen reeds – historische kansen werden gemist om meer progressieve voorstellen van geïnstitutionaliseerde Europese samenwerking een kans te geven. Na het Congres van Wenen kreeg immers wél de Realpolitik (cf. het ‘Metternich-stelsel’) de bovenhand, maar niet de toenmalige alternatieve voorstellen van onder meer Saint-Simon (Claude Henri de Rouvroy) in verband met een ‘Europese Confederatie’ (cf. *infra*, Interpretaties).

Vooraleer echter aan deze en andere problemen en interpretaties aandacht te geven, is het noodzakelijk de voornaamste internationaal-politieke feiten betreffende het verloop en de resultaten van het Congres van Wenen zo bondig en duidelijk mogelijk in herinnering te brengen.

1. Het Congres van Wenen (1814-1815)

Terwijl Napoleon naar het eiland Elba verbannen werd, besloten zijn overwinnaars tijdens de herfstmaanden samen te komen in Wenen met het oog op het treffen van een globaal diplomatiek akkoord over de postrevolutionaire situatie in Europa. De vorsten, diplomaten en hun talrijk gevolg, die zich in de herfst van 1814 naar Wenen begaven, waren zich ervan bewust aanwezig te zijn op de grootste diplomatieke bijeenkomst die sedert decennia was gehouden. Tot de voorname delegaties – die plastisch door de diplomaat-historicus Harold Nicolson zijn beschreven⁵ – behoorden de Britse delegatie onder leiding van Lord Castlereagh en de hertog van Wellington; de Russische delegatie met graaf Karel August Stackelberg, prins Razoemovski en vooral graaf Karel Robert Nesselrode; de Pruisische delegatie met keurvorst Karel August von Hardenberg en baron Wilhelm von Humboldt; de Oostenrijkse delegatie onder leiding van keurvorst Clemens von Metternich, met graaf Joseph Radetzky en Friederich von Gentz als persoonlijk secretaris van Metternich (von Gentz fungeerde als algemeen secretaris van het congres). Er was ten slotte ook de Franse delegatie onder leiding van Charles de Talleyrand, die de zopas gerestaureerde vorst, Louis XVIII, vertegenwoordigde. Naast deze topdiplomaten en vorsten waren er nog de honderden afgevaardigden uit kleinere vorstendommen. Kortom, een unieke en bonte verzameling van de Europese adellijke elite en diplomaten.

Aanvankelijk toonden de vorsten en diplomaten weinig haast om in Wenen een sluitende en definitieve postnapoleontische regeling uit te werken. Het ontbrak hen ongetwijfeld niet aan enige discussie over datgene wat hun ‘rechtmatige belangen’ heetten te zijn, maar waarom zich meteen druk maken over een globaal akkoord? Vormden het Verdrag van Chaumont, het Verdrag van Fontainebleau, het Verdrag van Parijs en de zogenaamde Acht Artikelen van Londen niet een stevige diplomatieke basis voor een postnapoleontische regeling?

In het Verdrag van Chaumont, dat – na de nederlaag van Napoleon I te Leipzig (oktober 1813) – op 1 maart 1814 tussen Groot-Brittannië, Rusland, Oostenrijk en Pruisen totstandkwam, werd de basis gelegd van verdere samenwerking tussen de geallieerde mogendheden. Samenwerking tussen de vorsten van de ‘Vierde Coalitie’ met het oog op het herstel van de prerevolutionaire en prenapoleontische toestand in Europa. ‘Restauratie’, die niet een systematische terugkeer naar de prenapoleontische tijd beoogde, maar eerder rekening hield met pragmatische doelstellingen. Overigens werd te Chaumont ook de onafhankelijkheid van een versterkt en groter ‘Royaume des Pays-Bas’ vooropgesteld, evenals de oprichting van een ‘Duitse Statenbond’ en de erkenning van een onafhankelijke Zwitserse Confederatie.

Een maand later, op 6 april 1814, ondertekende Napoleon I het Verdrag van Fontainebleau. Napoleon I erkende hierbij op formele wijze zijn aftreden als keizer, zodat opnieuw de mogelijkheid werd gecreëerd om de dynastie van de Bour-

bons in Frankrijk in haar rechten te herstellen. (Dit gebeurde in de persoon van Louis XVIII.)

Het Verdrag van Parijs, dat enkele weken later op 30 mei 1814, tussen Louis XVIII en de Verbondenen, totstandkwam, was vrij mild. Zo bleef het Franse territorium nagenoeg intact behouden en bepaalde ‘revolutionaire aanwinsten’, zoals het op 14 september 1791 aan de paus ontnomen gebied te Avignon en omgeving, evenals Savoie, Chimay, Mariembourg, Philippeville, Bouillon, het Saargebied en een deel van de Moezelstreek, werden nu definitief aan Frankrijk toegekend. Ten slotte werd Frankrijk zelfs niet eens een oorlogsvergoeding opgelegd (!) en de vreemde legers zouden Frankrijk onmiddellijk ontruimen.

De diplomatieke doelstellingen van deze bijzonder toegeeflijke houding was duidelijk: de Europese vorsten hadden er alle belang bij dat Frankrijk zich in de beste omstandigheden aan een postrevolutionaire ‘Restauratie’ kon wijden om opnieuw een rol te spelen in het behoud van het ‘Europees evenwicht’.

Ten slotte werd, in de zogenaamde Acht Artikelen van Londen, de reeds in het Verdrag van Chaumont in het vooruitzicht gestelde bufferstaat tegen Frankrijk, met name het ‘Verenigd Koninkrijk der Nederlanden’, formeel opgericht. Op 21 juli 1814 aanvaardde het Huis van Oranje het door de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Lord Castlereagh, geformuleerde voorstel betreffende de oprichting van een ‘Verenigd Koninkrijk der Nederlanden’. Voorstel, waarbij werd overeengekomen – uiteraard zonder hiervoor de betrokken bevolking te raadplegen – dat voortaan de noordelijke en zuidelijke Nederlanden “in een intieme en volledige hereniging alleen nog eenzelfde staat vormen op basis van de reeds in Holland vigerende grondwet” (art. 1).

✓ *Het Britse plan over het ‘herstel van het Europees evenwicht’ en diplomatieke intriges*

Reeds op 3 januari 1815 – het nieuwe jaar was nauwelijks begonnen – kwam het te Wenen tot een geheim akkoord tussen Groot-Brittannië, Oostenrijk (en het gerestaureerde Frankrijk) enerzijds, tegen Pruisen en Rusland, anderzijds. Een geheim akkoord, dat hoofdzakelijk het gevolg was van het Britse plan (het zogenaamde ‘Pitt-plan’) betreffende het herstel van het Europees evenwicht. De Britse diplomatie bepleitte aldus van meetaf een herstel van het Europees evenwicht. Europees evenwicht, dat in de lijn van de Britse diplomatie – zoals voorheen door de Pitt-regering ontwikkeld – geen doel op zichzelf was, maar eerder een diplomatieke beleidslijn om te vermijden dat één mogendheid een al te dominante positie op het Europese continent zou verwerven. *In concreto* kwam het er voor de Castlereagh-regering op aan om tegenover zowel de Franse als de Russische ambities een tegengewicht uit te bouwen (“L’équilibre des puissances de l’Europe, tel qu’il fut organisé à Vienne et à Paris en 1814-1815, fut principalement l’oeuvre de l’Angleterre. Il ne constituait pas, pour elle, un but en soi, destiné uniquement

à maintenir la paix entre les puissances du continent. C'était avant tout une arme de l'Angleterre dans la lutte pour l'hégémonie du monde. Il était dirigé tout autant contre la Russie victorieuse que contre la France qui voudrait l'être encore." En Jacques-Henri Pirenne voegt er zelfs aan toe: "Pour les deux empires mondiaux de l'Angleterre et de la Russie, l'équilibre européen n'était que l'un des aspects de la grande rivalité qui les opposait à travers le monde."⁶

Het Britse standpunt, dat zowat het diplomatiek uitgangspunt vormde van de besprekingen op het Congres te Wenen, was verwoord in de boodschap die de Britse Minister van Buitenlandse Zaken, Lord Castlereagh, op 25 oktober 1814 had overgemaakt aan de hertog van Wellington. Deze diplomatieke nota hield een precieze uittekening in van het nieuw Europees evenwicht ('Balance of Power'), zoals dit vanuit Brits oogpunt werd beoogd. Dit hield in de eerste plaats in: een nauw samengaan (zo mogelijk versterkt door dynastieke banden) van Groot-Brittannië en de Nederlanden om het mondingsgebied van de Schelde veilig te stellen. Verder, een gepacificeerd en gerestaureerd Frankrijk, dat door dynastieke banden verbonden zou zijn met Spanje en met de beide Siciliën, zou een tegengewicht vormen voor de ambities van de continentale mogendheden (Rusland, Oostenrijk en Pruisen). En *last but not least* bepleitte de Britse diplomatie een onafhankelijke en sterke Poolse staat.⁷ Castlereagh wou immers te allen prijze vermijden, dat na de uitschakeling van Napoleon de Russische hegemonie in de plaats zou treden van de Franse revolutionaire ambities.

1.1 Brits-Russische tegenstellingen

De vorsten en diplomaten werden het te Wenen vlug eens dat Lord Castlereagh het betreffende Frankrijk juist had gezien en dat "Europe would be safer if France were relatively satisfied rather than resentful and disaffected". De Britse voorstellen betreffende Polen lagen echter heel wat gevoeliger. De oprichting van een sterk en onafhankelijk Polen als buffer tegen het Russische expansionisme impliceerde immers dat Pruisen, Oostenrijk en Rusland de uitgestrekte grondgebieden zouden moeten teruggeven die zij in de achttiende eeuw als gevolg van de drie Poolse delingen in de wacht hadden gesleept. Een regeling, die niet onaanzienlijke territoriale compensaties met zich zou brengen. Meteen ontwikkelde zich te Wenen een intense diplomatieke activiteit over het bepalen van de juiste omvang van deze compensaties: Pruisen zou compensaties kunnen krijgen in Saksen en in het Rijnland, terwijl Oostenrijk in Italië en Illyrië schadeloos gesteld zou kunnen worden.

Blijkbaar werden hierbij de Russische machtpositie en de ambities van de Russische tsaar Alexander I enigszins onderschat. De Russische tsaar beklemtoonde, dat Napoleon en zijn 'Grande armée' uiteindelijk door het heldhaftig verzet van het Russische volk en zijn leger tot ondergang waren gebracht. Bovendien was tsaar Alexander I van oordeel dat Rusland – als de enige Europese mogendheid op

het Europees continent die niet door de Franse revolutie was besmet geweest – een heilige roeping in Europa te vervullen had. (Tsaar Alexander I werd hierin bovendien bevestigd door de pseudo-mystieke visie van barones Barbara von Krüdenner.) Het leek Alexander I dan ook logisch, dat bij de besprekingen tussen vorsten en diplomaten te Wenen meer rekening zou worden gehouden met de Russische belangen. *In concreto* betekende dit, dat Rusland zowel naar het westen (ten nadele van Polen) als naar het zuiden (ten nadele van het Ottomaanse Rijk en dus onrechtstreeks ten nadele van Oostenrijk) ruime expansie zou verwerven. Diplomatiek gezien leek dit overigens niet zo moeilijk: de Pruisische koning werd aanvankelijk bereid gevonden om de Russische aanspraken op Pools grondgebied te steunen in ruil voor de aanhechting van Saksen bij Pruisen (Saksen had in de zogenaamde ‘Volkerenslag’ bij Leipzig in oktober 1813 Frankrijk gesteund).

Deze Russische ambities alarmeerden evenwel de Oostenrijkse diplomatie, die al evenzeer als de Britse, beducht was voor een al te sterke Russische expansie. Aldus kwam het te Wenen, op 3 januari 1815, tot een geheim akkoord tussen Groot-Brittannië en Oostenrijk (waarbij zich intussen ook de ‘gevolmachtigde van het gerestaureerde Frankrijk’, namelijk Talleyrand, had aangesloten). De enige doelstelling van dit ‘geheim’ Brits-Oostenrijks-Frans akkoord was het indijken van de Russisch-Pruisische ambities.

1.2 Beslissende fase in de onderhandelingen en de Slotakte van het Congres te Wenen (maart-juni 1815).⁸ De nieuwe staatkundige situatie in Europa (1815)

De terugkeer van Napoleon uit zijn ballingschap op het eiland Elba – Napoleon landde op 1 maart 1815 nabij Fréjus – maakte een bruusk einde aan het diplomatieke schaakspel tussen de mogendheden. De tijd dat prins de Ligne kon schrijven ‘Le Congrès s’amuse...’ was nu definitief voorbij. In versneld tempo werd nu een gemeenschappelijk akkoord voorbereid. Nog voor de nederlaag van Napoleon te Waterloo (18 juni 1815) het lot van het Franse keizerrijk definitief bezegelde, kon op 9 juni 1815 te Wenen de Slotakte van het Congres van Wenen worden ondertekend.

De Slotakte van het Congres van Wenen (een Nederlandse vertaling van de 121 artikelen werd met een beknopte commentaar gepubliceerd door E. Pannuels),⁹ die op 9 juni 1815 werd ondertekend, haakte hoofdzakelijk in op reeds afgesloten akkoorden tussen de Europese mogendheden. Het onmiddellijke doel was en bleef: het zich beveiligen tegen het revolutionaire Frankrijk. In meer ruime zin kwam het erop aan de voor 1792 in Europa geldende orde veilig te stellen en dit zowel in als tussen de verschillende vorstendommen.

In de te Wenen vertegenwoordigde vorstendommen werden revolutionaire begrippen zoals ‘volkssoevereiniteit’ en ‘natie’ uitgebannen en het principe van de ‘vorstelijke legitimiteit’ in ere hersteld.

Tussen de verschillende vorstendommen werd het door keizer Napoleon verstoorde Europees evenwicht op pragmatische wijze hersteld en aangepast. Bovendien werd voor het eerst een vorm van permanent diplomatiek overleg aanvaard. Dit ‘concert européen’ zou verhinderen dat de te Wenen overeengekomen territoriale aanpassingen opnieuw zouden in vraag gesteld worden. Onder leiding van de Oostenrijkse prins Klemens von Metternich werd de zogenaamde Heilige Alliantie tussen de Oostenrijkse keizer, de Russische tsaar en de Pruisische koning – weldra omgevormd tot de Viervoudige Alliantie wanneer ook het gerestaureerde Frankrijk opnieuw tot het ‘concert européen’ werd toegelaten – tot een inter-staatselijk interventiesysteem uitgebouwd (cf. *infra*: het ‘Metternich-systeem’). Vooral hierop verder in te gaan dringt zich vooreerst een overzicht op betreffende de te Wenen overeengekomen herschikking van het Europees evenwicht.

In concreto zag er de staatkundige situatie van het ‘gerestaureerde’ Europa na het Congres van Wenen als volgt uit:

Frankrijk werd overeenkomstig het Tweede Verdrag van Parijs, dat in november 1815 na Waterloo werd getekend, tot de grenzen van 1790 teruggebracht. Dit betekende dat voor Frankrijk heel wat strategisch geachte posities langs de noord-oostelijke grens verloren gingen (Elzas-Lotharingen bleef echter behouden).

Bovendien zou Frankrijk – in tegenstelling tot wat het Eerste Verdrag van Parijs stelde – een oorlogsschatting moeten betalen. Deze bleef echter vrij redelijk en het Frankrijk-van-de-Restauratie was bereid deze te betalen om opnieuw aansluiting te krijgen bij het ‘concert européen’.

Rond het Franse territorium werden nieuwe bufferstaten gevormd, meer bepaald het nieuw opgerichte Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, en de reeds bestaande staten werden versterkt; in het oosten: Pruisen en Beieren; in het zuiden: het koninkrijk Piëmont.

Oostenrijk kreeg als vergoeding voor het afstaan van de Oostenrijkse Nederlanden compensaties op het Italiaanse schiereiland en de Adriatische Zee.

Pruisen – het belangrijkste Duitse vorstendom, dat niet voor de revolutionaire lokroep was bezweken – behaalde relatief de beste score: aan de Pruisische vorst werd niet alleen een belangrijke territoriale uitbreiding in het noorden toegekend, maar ook belangrijke gebiedsdelen in West-Europa. In het noorden verwierf het Noord-Saksen, dat aan het koninkrijk Saksen werd ontnomen, alsook Voor-Pommern, ontnomen aan Zweden. Van het voormalige gebied werd Posen afgestaan waardoor Brandenburg met Oost-Pruisen werd verbonden.

In West-Europa verwierf Pruisen Westfalen, het groothertogdom Berg, de aartsbisdommen Keulen, Trier en Mainz en het bisdom Münster. Op basis van het Tweede Verdrag van Parijs werd aan dit westelijk gedeelte van de Pruisische bezittingen ook nog Saarland toegevoegd.

De *Russische expansie* was – vooral in westelijke en zuidelijke richting – niet gering: Alexander I behield Finland (in 1809 op Zweden veroverd) en Bessarabië (in 1812 op de Turken veroverd). Het koninkrijk Polen kreeg een autonoom statuut,

dat onder meer door Rusland werd gewaarborgd (een compromis om de Brits-Russische tegenstellingen een diplomatieke oplossing te geven).

Groot-Brittannië. De tijdens de napoleontische oorlogen door Groot-Brittannië op Frankrijk veroverde koloniale gebieden en overzeese steunpunten werden door het Congres van Wenen bevestigd.

In de Middellandse Zee kreeg Groot-Brittannië het eiland Malta en de Ionische Eilanden. (Het strategisch belangrijke steunpunt Gibraltar was reeds sedert het Verdrag van Utrecht (1713) in Brits bezit.)

In de Noordzee verkreeg Groot-Brittannië het eiland Helgoland. (In 1890 werd het met Duitsland geruild voor het eiland Zanzibar.)

In Afrika en in Azië werden de Kaapkolonie en Ceylon, die voorheen aan de Verenigde Provinciën behoorden, Brits bezit, evenals een aantal Antillen-eilanden en het eiland Mauritius, dat voorheen aan Frankrijk toebehoorde.

De Scandinavische regio werd herschikt: *Zweden*, dat Finland aan Rusland had moeten afstaan, ontving Noorwegen als vergoeding; *Denemarken*, dat Noorwegen verloor, ontving als compensatie de hertogdommen Holstein en Lauenburg.

De 'Duitse bond' werd opgericht ter vervanging van het voormalig 'Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie', door Napoleon I in 1806 opgeheven. Aangezien de napoleontische vloedgolf de talloze Duitse vorstendommen vrij grondig had beïnvloed, waren de vorsten en diplomaten genoodzaakt om voor de Duitse mozaïek van vorstendommen een meer aangepaste structuur te vinden. De Oostenrijkse diplomatie haalde het met haar voorstel, namelijk een meer geordende structuur, een 'Duitse bond'. De ongeveer driehonderd vorstendommen, die zich voorheen in vrij los verband tot het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie rekenden, werden nu tot ongeveer een dertigtal gereduceerd binnen een min of meer confederaal verband, de Duitse bond. Onder het voorzitterschap van het Oostenrijkse keizerrijk kon een Bondsdag worden samengesteld uit de gevolmachtigde afgevaardigden van de vierendertig lidstaten en vier vrijsteden. Deze Algemene Vergadering van de Bondsdag zou slechts worden bijeengeroepen om te beslissen over fundamentele problemen, zoals vragen betreffende oorlog en vrede en een eventuele wijziging van de interne organisatie van de Duitse bond. De beslissingen moesten bij tweederdenmeerderheid worden genomen. De lopende zaken zouden worden behandeld door het Bondsbestuur, dat met gewone meerderheid besliste en waarin naast de Oostenrijkse keizer vooral de vorsten uit Pruisen, Beieren, Württemberg, Saksen en Hannover een rol zouden kunnen spelen. (Sedert George I (1714) waren overigens de vorstendommen van Hannover en Engeland door een personele unie verbonden.) Ook de koning der Nederlanden, Willem I, behoorde tot deze Duitse Bond in zijn hoedanigheid van groothertog van Luxemburg. De vier vrijsteden, die tot de Duitse Bond behoorden, waren Bremen, Lübeck, Hamburg en Frankfurt-am-Main.

Naast de boven vermelde territoriale en politieke regelingen werden in de Slotakte van het Congres ook enkele nieuwe elementen van internationaal publiek recht

opgenomen. (Een belangrijke aanduiding voor het steeds intenser interstatelijk verkeer bij het begin van de negentiende eeuw!) Zo werd in art. 108-117 de vrije scheepvaart op de internationale wateren duidelijker omschreven, de internationale handel in slaven veroordeeld en de regeling betreffende de diplomatieke vertegenwoordigers gepreciseerd.¹⁰

2. Metternichs interventiesysteem versus de eerste golf van nationaal-liberale opstanden (1815-1830)

Het behoud van het Europees evenwicht, zoals het in 1815 te Wenen werd bepaald, was intrinsiek verweven met het handhaven van de interne gerestaureerde staatsorde. Het behoud van het legitieme gezag van de vorsten tegenover de opkomende liberaal-nationale krachten impliceerde dan ook een zo efficiënt mogelijke samenwerking tussen de legitieme gezagsdragers in Europa (het zogenaamde ‘Metternich-systeem’).

De Restauratie en het herstel van het Europees evenwicht kunnen dan ook niet los worden gedacht van het diplomatiek instrumentarium waarmee de Europese vorsten de te Wenen getroffen afspraken wilden veiligstellen. De ‘Heilige Alliantie’ en de ‘Quadruple Alliantie’ vormden vanaf 1815 de basis van het zogeheten ‘Metternich-interventiesysteem’.

2.1 De ‘Heilige Alliantie’ (26 september 1815)

Achter deze merkwaardige benaming gaat een belangrijk initiatief schuil, dat niet alleen voor de stabiliteit van de negentiende-eeuwse interstatelijke verhoudingen, maar ook voor de verdere ontwikkeling van de multilaterale diplomatie belangrijk was. Henry Kissinger aarzelt zelfs niet de ‘Heilige Alliantie’ te omschrijven als “the most original aspect of the Vienna settlement. Its exalted name has diverted attention from its operational significance, which was to introduce an element of moral restraint into the relationship of the Great Powers”.¹¹

Amper een drietal maanden na de ondertekening van de Slotakte van het Congres van Wenen beloofden de drie christelijke vorsten van de voornaamste Europese staten, de tsaar Alexander I, de Pruisische koning Frederik-Wilhelm III en de Oostenrijkse keizer Frans II, elkaar in de oorspronkelijke diplomatieke taal van de 19de eeuw “de demeurer unis par les liens d’une fraternité véritable et indissoluble, de se considérer comme Membre d’une même Nation Chrétienne et comme Délégués de la Providence pour gouverner trois branches d’une même famille. (...) Ils déclarent que la Nation Chrétienne dont eux et leurs peuples font partie n’a réellement d’autre Souverain que celui à qui appartient en propriété la puissance, parce qu’en Lui seul se trouvent tous les trésors de l’amour, de la science et de la sagesse infinie...” (art. 2). Dit tussen de orthodoxe, lutheraanse en katholieke vorsten

van de drie grootste continentale mogendheden afgesloten akkoord was vaag van formulering en leek eerder een intentieverklaring dan een voor uitvoering vatbaar diplomatiek akkoord. De merkwaardige vormgeving van deze ‘Heilige Alliantie’ duidt op de invloed die tsaar Alexander I onderging van barones von Krüdener. In tal van brieven aan de tsaar hield barones von Krüdener hem voor dat de Russen het “heilige volk” waren dat “niet uit de kelk van de zonde (Franse encyclopedisten) had gedronken”. De tsaar had als “uitverkorene Gods” een goddelijke roeping te vervullen. Het kwam tot een eerste gesprek op 4 juni 1815, nadat tsaar Alexander in de Openbaring van Johannes had gelezen: “En er werd een groot teken aan de hemel gezien: een vrouw met de zon bekleed...” De tsaar zag er een voorbestemd teken in. Later reisde barones von Krüdener met de tsaar mee naar Parijs en de apotheose werd bereikt op 10 september 1815 tijdens een enorme wapenschouw.

Over de juiste draagwijdte van barones von Krüdeners invloed op de tsaar lopen de meningen uiteen, maar “zoveel is zeker”, meent Harold Nicolson, “de tsaar had reeds geruime tijd rondgelopen met een plan voor een ‘Heilige Alliantie’.” Reeds in 1804 had hij Pitt voorgesteld om een of ander pact aan te gaan waarbij alle staten de oorlog zouden verwerpen als politiek middel. Pas in 1812 heeft hij aan gravin von Tisenhaus te Wilna zijn denkbeeld onthuld van een geestelijke overeenkomst van alle Europese machtshebbers waarbij deze zouden verklaren dat ze “als broeders wilden leven, elkaar bijstand verlenen in nood en helpen in tegenspoed”. Hij had kort tevoren een boek gelezen van François Baader waarin bevestigd werd dat het kwaad van de Franse Revolutie slechts kon worden verholpen door een innige samenwerking van politiek en godsdienst. Ook had *Le génie du Christianisme* van Chateaubriand diepe indruk op hem gemaakt en ook het project van Abbé de St. Pierre, ‘Projet de Paix perpétuelle’, was hem bekend. Aanvankelijk was het de bedoeling om in het akkoord dat te Wenen zou worden ondertekend ook een christelijke beginselverklaring op te nemen en niemand minder dan Castlereagh had er zich aan gewaagd om enkele inleidende clausules te ontwerpen. De ontsnapping van Napoleon op Elba had echter zijn aandacht op meer dringend-wereldlijke aangelegenheden gericht. Wat meer bepaald het akkoord over de ‘Heilige Alliantie’ betreft, is Harold Nicolson van oordeel dat het “geheel en al een product is geweest van tsaar Alexander. Voor zijn rekening komt de mystieke, piëtistische toon waarin het document gesteld was. En bovenal moet men hem aansprakelijk stellen voor de noodlottige vergissing om de Heilige Alliantie aan te gaan namens de Soevereinen persoonlijk, en niet namens hun regeringen of volkeren.”¹²

De Britse regering ergerde zich niet weinig aan de vormgeving van dit “piece of sublime mysticism and nonsense” (Castlereagh), maar bleek wel bereid om steun te verlenen aan een akkoord waardoor de drie grote Europese monarchen niet alleen elkaar steun beloofden om de revolutionaire stromingen te bestrijden, “but also to act only in concert, in effect giving Austria a theoretical veto over the adventures of its smothering Russian ally. (...) Metternichs dexterity enabled Austria

to control the pace of events for a generation by turning Russia, a country he feared, into a partner” (Henry Kissinger¹³).

Vooral Clemens von Metternich¹⁴ begreep het belang van een ‘blijvende alliantie’ van de bondgenoten in de postnapoleontische tijd. Als politiek verantwoordelijke voor het Oostenrijkse beleid, was hij zich maar al te goed bewust van de moeilijkheden die een ‘Vielvölkerstaat’ zoals Oostenrijk bedreigden. Hij was er zich van bewust, dat alleen door een nauwe samenwerking met de bondgenoten, die zich tegen Napoleons ambities hadden verzet, de dreiging van de nationalistische en liberale bewegingen zou kunnen worden ondervangen.

2.2 De ‘Quadruple’ of ‘Viervoudige Alliantie’ (november 1815)

Twee citaten van twee topdiplomaten uit 1815 geven meteen aan waarover het gaat:

Continuously menaced by the preponderance of these two powers (France and Russia), Austria and Prussia can find tranquillity only in a wise and measured policy, in relations of goodwill among each other and with their neighbours.

CLEMENS VON METTERNICH

When the territorial balance of Europe is disturbed, Great Britain can interfere with effect, but She is the last Government in Europe which can be expected, or can venture to commit Herself on any question of abstract character... We shall be found in our place when actual dangers menace the System of Europe, but this Country cannot, and will not, act upon abstract and speculative Principles of Precaution.

LORD CASTLEREAGH

Afgezien van het feit, dat het laatst aangehaalde citaat niet uit het begin van de negentiende, maar uit het einde van de twintigste eeuw zou kunnen dateren, is het niet onbelangrijk erop te wijzen, dat de Quadruple of Viervoudige Alliantie niet zo maar als de verruiming van de Heilige Alliantie kan worden opgevat. De Viervoudige Alliantie, die tussen Groot-Brittannië, Rusland, Oostenrijk en Pruisen totstandkwam, stond uiteraard niet los van het Tweede Verdrag van Parijs, dat op dezelfde dag werd ondertekend. Aan Frankrijk werd toen – onverminderd de nog te betalen oorlogsschatting – als vredesvoorwaarde bepaald: een terugkeer naar de grenzen van 1790, wat een verlies van heel wat strategische grensposten voor Frankrijk betekende. De eerste doelstelling van de Viervoudige Alliantie was dan ook de strengere voorwaarden, die door het Tweede Verdrag van Parijs aan Frankrijk werden opgelegd, effectief te doen naleven.

Maar er was meer: in het Akkoord over de Quadruple Alliantie verbonden de vier grote mogendheden zich er nu uitdrukkelijk toe om op regelmatige tijdstippen samen te komen teneinde gemeenschappelijke maatregelen te bespreken in het belang van het behoud van de vrede en de voorspoed in Europa. “Pour assurer et faciliter l’exécution du présent Traité, et consolider souverains les rapports intimes qui unissent aujourd’hui les quatre souverains pour le bonheur du monde, les

Hautes Parties Contractantes sont convenues de renouveler, à des époques déterminées, soit sous les auspices immédiats des souverains, soit par leurs ministres respectifs, des réunions consacrées aux grands intérêts communs et à l'examen des mesures qui, dans chacune de ces époques, seront jugées les plus salutaires pour le repos et la prospérité des peuples et pour le maintien de la paix de l'Europe".¹⁵

Ook al bleef de Britse regering de Viervoudige Alliantie hoofdzakelijk zien als een gemeenschappelijk akkoord tussen de 'Grote Vier' om het Tweede Verdrag van Parijs ten opzichte van Frankrijk te doen naleven, toch gaf zij haar akkoord om deze nieuwe diplomatieke methode te introduceren. Het feit, dat op regelmatige tijdstippen besprekingen zouden worden gehouden tussen ministers en diplomaten en dit op multilaterale basis, was nieuw en belangrijk.

Blijkbaar zijn historici en internationalisten het nog steeds niet eens over het historisch belang van de Viervoudige Alliantie. Enerzijds zijn er internationalisten, zoals Henry Kissinger, die niet aarzelen te verklaren: "Had the victors convening at Versailles made a similar alliance in 1918, the world might never have suffered a Second World War."¹⁶ Anderzijds zijn er historici, zoals N.C.F. Van Sas, die beklemtonen dat de feitelijke uitwerking van dit verdrag steeds bijeenkomsten *ad hoc* betrof en dit voor het oplossen van specifieke problemen. N.C.F. Van Sas is dan ook van oordeel, dat de congressen die in de uitvoering van de Viervoudige Alliantie werden georganiseerd, ietwat voorbarig als voorloper van de Volkenbond en de Verenigde Naties worden beschouwd.¹⁷

2.3 De eerste golf van nationaal-liberale opstanden en de eerste bijeenkomsten van de 'Grote Alliantie'

Op de eerste bijeenkomst van de Grote Alliantie te Aken, van 30 september tot 21 november 1818, kwamen twee belangrijke punten aan de orde: de verdere regeling van het Franse probleem en de repliek van de Grote Alliantie op de nationaal-liberale agitatie. Niet minder dan drie vorsten onderstreepten door hun persoonlijke aanwezigheid het belang van dit overleg: Frans II, keizer van Oostenrijk, Alexander I, tsaar van Rusland en Frederik-Wilhelm III, koning van Pruisen.

In verband met de verdere regeling van het Franse probleem, meer bepaald de afhandeling van het Tweede Verdrag van Parijs, werd alle begrip getoond. Het Europese directorium verheugde zich over de vlotte betaling van de oorlogsschatting. De vorsten waren het dan ook eens om nog vóór 30 november van hetzelfde jaar (1818) de op het Franse grondgebied gestationeerde troepen terug te roepen. Niets stond de toetreding van het gerestaureerde Frankrijk tot de 'Viervoudige Alliantie' nog in de weg. (Vooraf werd echter door de 'Grote Vier' het Verdrag van Chaumont hernieuwd en in een geheim akkoord werd zelfs uitgestippeld welke steden door welke mogendheden onmiddellijk zouden worden bezet, indien het tot een nieuwe confrontatie met Frankrijk zou komen.)¹⁸

De uitbreiding van het Alliantie-verdrag stelde meteen ook het probleem naar de verdere uitbouw van het Europees diplomatiek overleg. Teneinde het Europees directorium als een meer efficiënt instrument tegen de voorstanders van liberale en nationale stromingen te kunnen inzetten, werd beslist dat naast gewone bijeenkomsten, ook buitengewone vergaderingen georganiseerd konden worden. Hierop zou worden beslist welke hulp en welke bijstand kon worden verleend om bepaalde gevaarlijke situaties onmiddellijk in de kiem te kunnen smoren.

Vooraf Oostenrijk verheugde zich over het Protocol van Aken, dat op 15 november 1818 door de 'Grote Vier' én door Frankrijk werd ondertekend.¹⁹ Keurvorst Metternich kreeg aldus de mogelijkheid om door gemeenschappelijke acties efficiënt in te grijpen tegen alle nationaal-liberale groeperingen.

De Conferentie te Karlsbad (6-31 augustus 1819) was de eerste buitengewone vergadering van de Duitse bond, die door Metternich werd bijeengeroepen, naar aanleiding van de politieke moord op Kotzebue, een behoudsgezind publicist, door een student van een liberaal-nationaal geïnspireerde Burschenschaft. De Deutsche Burschenschaften propageerden als studentenverenigingen steeds meer hun liberale Duits-nationale denkbeelden onder de kernspreuk 'Ehre, Freiheit, Vaterland' (hun vlag was zwart, rood en goud).²⁰ Tijdens de herfst van 1817 traden de Burschenschaften steeds meer actief op, zo onder meer in Thüringen waar de werken van onder andere von Haller, Kotzebue en anderen openlijk verbrand werden.

Op de door Metternich te Karlsbad georganiseerde bijeenkomst werd besloten tot een gemeenschappelijke tegenactie: de Deutsche Burschenschaften en andere nationaal-liberale verenigingen moesten zonder verwijl worden ontbonden en verboden. Een scherpere censuur zou alle inlichtingen verzamelen en coördineren vanuit Mainz. Dit alles betekende uiteraard een interventie in de interne aangelegenheden van de verschillende Duitse vorstendommen. Ook al werden deze interventies achteraf gelegitimeerd door de Duitse bond, de 'Karlsbader-besluiten' vestigden Metternichs autoriteit in de strijd tegen de nationaal-liberaal geïnspireerde verenigingen.

Op conferenties die te Troppau (oktober-december 1820) en te Laybach (Ljubliana) (januari-mei 1821) werden gehouden, werden de acties besproken tegen de geheime liberaal-nationaal geïnspireerde genootschappen in de belangrijke vorstendommen van Napels-Sicilië en Piëmont.

Om het hoofd te kunnen bieden aan de toenemende golf van liberale en nationale revoltes werd door Oostenrijk, Pruisen en Rusland voorgesteld een protocol goed te keuren waarin aan het door Metternich geleide Europese directorium als het ware volmacht werd gegeven om – indien nodig – onmiddellijk in te grijpen. De Britse regering was echter niet langer van plan om nog verder gemeenschappelijke militaire interventies in interne staatsaangelegenheden te aanvaarden.

Het breekpunt tussen de Britse regering en de Heilige-Alliantiemachten bleek bereikt. Het protocol dat op 19 november 1820 door Metternich aan de confe-

rentie te Troppau werd voorgelegd, werd door de Britse regering openlijk verworpen. Het kon voor de Britse regering immers niet de bedoeling zijn “alle gezonde nationale krachten te doden en elk onafhankelijk optreden te verhinderen”. Dit standpunt lag overigens in de lijn van de houding, die Lord Castlereagh van meet af aan had aangenomen ten opzichte van de Quadruple Alliantie (cf. het boven aangehaalde citaat).

Op de conferentie van Troppau volgde in januari 1821 die te Laybach (Lubliana). Op dat ogenblik waren 80.000 Oostenrijkers reeds Noord-Italië binnengerukt en 90.000 Russische soldaten waren in opmars. Opnieuw protesteerde de Britse regering, die deze interventie regelrecht in strijd achtte met de door de Britse regering aangegane verbintenissen. Te Laybach kwam het dan ook tot een eerste openlijke breuk in het interventiesysteem van de Quadruple Alliantie.

Op de conferentie van Verona (oktober-december 1822) kwam de vraag om hulp van de absolutistische Ferdinand VII, koning van Spanje, aan de orde. Ondanks het Britse protest werd beslist tot interventie ten gunste van koning Ferdinand VII. Vooral door Frankrijk werd hierop aangedrongen: het totstandkomen van een meer liberaal-grondwettelijke orde in Spanje zou de ‘Restauratie’ in Frankrijk kunnen bedreigen (koning Ferdinand VII was een neef van de Franse koning Louis XIII).

De liberale revolte in Spanje werd aldus in april 1823 door Franse troepen terug tot de orde gebracht. Dit zou een nog meer afstandelijke houding van de Britse regering tot gevolg hebben. Voortaan was tussen de bondgenoten alleen nog sprake van een ‘Europees concert’, “als aanduiding van, vooral stilzwijgend aangevaarde regels en afspraken tussen de grote mogenheden om te voorkomen dat er andermaal een grote Europese oorlog zou uitbreken.”²¹ Dit ‘concert européen’ bleef functioneren tot aan de Krimoorlog in 1854.

3. De ontwikkelingen in Latijns-Amerika en het buitenlands beleid van de Verenigde Staten (president Monroes boodschap aan het Congres op 2 december 1823)

In de Latijns-Amerikaanse kolonies van Spanje en Portugal hadden zich reeds vóór 1815 een aantal opstanden voorgedaan. Meestal ging het om opstanden die geleid werden door creolen, in Centraal- en Zuid-Amerika geboren Spanjaarden en Portugezen. Met kleine expeditielegers, die geenszins de emanatie waren van de meerderheid van de inheemse indianen, werd van de Spaanse en Portugese moeilijkheden in Europa dankbaar gebruikgemaakt om de onafhankelijkheid uit te roepen van Nieuw Granada (Groot-Colombia in 1811) en van La Plata (Argentinië in 1813).

In Brazilië had de Portugese vorst de moeilijkheden opgelost door zijn zoon Pedro als constitutionele vorst over een onafhankelijk Brazilië te laten erkennen.

Pas in 1889, nadat Pedro II ten val werd gebracht, zal in deze Braziliaanse oplossing enige wijziging komen. Op 24 februari 1891 werd Brazilië een republiek met een eigen grondwet.

In Centraal- en Zuid-Amerika achtten sterke persoonlijkheden zoals Simon Bolivar, die in (Groot-)Colombia actief was, José de San Martin (in Argentinië) en Augustin Iturbide (in Mexico) zich geroepen om als *liberatores* een historische rol te spelen in de afbouw van de Spaanse koloniale heerschappij over het Centraal- en Zuid-Amerikaanse continent. Vooral de twee grote *liberatores*, Bolivar en San Martin, hadden sterk verschillende karakters. “Men zou kunnen zeggen dat zij het verschillende karakter van de zuidelijke kegel en van het noorden van Zuid-Amerika personifieerden. Bolivar was een zeer begaafd man, geestig en met een briljante conversatie. Hij hield ervan feest te vieren en te dansen, en was zeer geliefd bij vrouwen. Hij was ook een krachtig redenaar en kon daardoor grote invloed op zijn volgelingen uitoefenen. San Martin was een beroepsmilitair met een gedegen opleiding in de krijgskunst, een serieus en zwijgzaam man. Waar Bolivar improviseerde, was hij methodisch en vooruitziend. San Martin was ook minder politiek georiënteerd en minder ambitieus dan zijn evenknie uit het noorden.”²²

Het Spanje van Ferdinand VII hoopte echter met de hulp en interventie van het Europees directorium de opstanden in de Latijns-Amerikaanse kolonies te kunnen onderdrukken. Dit bleek een ijdele hoop te zijn. Zowel de Britse als de Amerikaanse regering gaven vanaf 1822 duidelijk te verstaan, dat zij een dergelijke interventie niet zouden dulden. “De rol van Engeland is tot heden niet duidelijk geworden”, meent H.Ph. Vogel in zijn overzichtelijke *Geschiedenis van Latijns-Amerika*.²³ Inderdaad, de Britse houding ten overstaan van de Latijns-Amerikaanse opstandelingen was bijzonder ambivalent. Enerzijds waren de Britten belust op weerwraak omwille van de Spaanse hulp aan de Noord-Amerikaanse opstandelingen in de jaren 1776-1783. Anderzijds was het echter in het Britse belang, dat de Latijns-Amerikaanse revoltes niet te radicaal zouden worden en tot een verstoring van de sociaal-economische orde zouden leiden. Engeland was immers een van de voornaamste handelspartners van Spaans-Amerika en hoopte haar aandeel in de buitenlandse handel van de koloniën nog verder uit te breiden. Inderdaad steeg de Engelse uitvoer naar Amerika aanmerkelijk, toen de handel met het Europees vasteland als gevolg van het door Napoleon ingesteld Continentaal Stelsel ernstig werd bemoeilijkt. Dankzij haar absolute zeeheerschappij – de gezamenlijke Frans-Spaanse vloot was in 1805 bij Trafalgar vernietigend verslagen – kon Engeland in feite beslissen over het lot van de Amerikaanse koloniën. De Britse regering verkoos echter niet actief in te grijpen in de gevechtshandelingen en zag ervan af op grote schaal de vrijheidsstrijders van oorlogsmaterieel te voorzien. Zij negeerde de herhaalde verzoeken en pleidooien van Amerikaanse revolutionairen, onder wie Bolivar, om actieve steun. Het gevolg was, dat de jonge Amerikaanse republieken bij het verkrijgen van hun zelfstandigheid economisch op de rand van de afgrond balanceerden en waren aangewezen op Engelse finan-

ciële steun voor de wederopbouw. Die steun was beschikbaar en werd verleend, maar tegen een hoge prijs. Londense banken leenden miljoenen ponden aan de verschillende Amerikaanse republieken, waardoor de meeste hiervan in een positie van financiële en economische afhankelijkheid terechtkwamen.

3.1 De verklaring van president James Monroe in het Amerikaanse Congres op 2 december 1823²⁴

Nadat de onderhandelingen tussen de Amerikaanse en Spaanse regering over de aankoop van Florida beëindigd werden, oordeelde de Amerikaanse president, James Monroe, het ogenblik gunstig om de positie van de Verenigde Staten te bepalen ten opzichte van een mogelijke Spaans-Franse interventie in Centraal- en Zuid-Amerika.

Aanvankelijk werd een gemeenschappelijk Amerikaans-Britse stellingname overwogen. Maar nog vooraleer de onderhandelingen hierover rond waren, sprak president James Monroe een unilaterale verklaring uit tijdens zijn jaarlijkse boodschap tot het Amerikaanse Congres. Ongetwijfeld hadden verklaringen van tsaar Alexander I (in oktober en in november) om “onder geen enkele voorwaarde de nieuwe Latijns-Amerikaanse staten” te zullen erkennen, de Amerikaanse president geschokt, maar een rechtstreekse dreiging van de Alliantiemogendheden was na een Britse waarschuwing en de geruststellende woorden van de Franse gezant te London (het Polignac-memorandum) minder waarschijnlijk geworden. Het voorstel van Canning om samen met de Amerikaanse regering een gemeenschappelijk standpunt bekend te maken was dan ook op korte termijn minder noodzakelijk geworden. Een gemeenschappelijk Brits-Amerikaanse verklaring zou in de feitelijke context van eind 1823 dan ook hoofdzakelijk het Brits prestige versterkt hebben.²⁵ Bovendien speelden ongetwijfeld ook louter binnenlandse politieke motieven mee zoals de komende presidentiële verkiezingen, zoals Ernest R. May in zijn werk *The Making of the Monroe Doctrine* heeft aangetoond.²⁶

De verklaring van president Monroe – die pas later als ‘Monroedoctrine’ een belangrijk referentiepunt in de ontwikkeling van het Amerikaans buitenlands beleid zou blijken – omvatte hoofdzakelijk twee elementen.

Ten eerste beklemtoonde president James Monroe, dat het Amerikaanse continent niet meer beschouwd kon worden als voorwerp van toekomstige kolonisatie en dit door welke mogendheid ook (“... the American continents, by the free and independent condition which they have assumed and maintained, are henceforth not to be considered as subjects for future colonization by any European powers...”). Belangrijk in verband met deze stellingname was dat niet alleen de West-Europese koloniale mogendheden werden bedoeld, maar ook de Russische ambities en handelsposten op de westkust van het Amerikaanse continent. (Toen tsaar Alexander I in 1821 de Beringstraat afsloot voor niet-Russische visserssche-

pen en de Russische expansie tot Oregon uitbreidde, begreep de Amerikaanse staatssecretaris, John Quincy Adams, onmiddellijk het gevaar.)

Het tweede punt betrof het non-interventieprincipe. President Monroe beklemtoonde, dat de Verenigde Staten niet waren tussengekomen in de inter-Europese verhoudingen en oorlogen. ("In the wars of European powers, in matters relating to themselves, we have never taken any part, nor does it comport with our policy to do so.") Van de Europese mogendheden werd dan ook verwacht dat zij eenzelfde houding zouden aannemen ten overstaan van het gehele Amerikaanse continent. Voortaan werd iedere interventie, die tot doel zou hebben de onderdrukking of de overheersing van de regeringen die zich onafhankelijk hebben verklaard en die door de Verenigde Staten aldus werden erkend, beschouwd als een manifestatie van een onvriendschappelijke gezindheid jegens de Verenigde Staten zelf. "We owe it, therefore, to candor and to amicable relations existing between the United States and those powers of the Holy Alliance to declare that we should consider any attempt on their part to extend their system to any portion of this hemisphere as dangerous to our peace and safety. With the existing colonies or dependencies of any European power we have not interfered and shall not interfere. But with the Governments who have declared their independence and maintained it, and whose independence we have, on great consideration and on just principles, acknowledged, we could not view any interposition for the purpose of oppressing them in any other light than as the manifestation of an unfriendly disposition towards the United States."

Voor alle duidelijkheid: reeds in 1825 werden Mexico, Colombia, Chili en Argentinië door Groot-Brittannië en de Verenigde Staten als onafhankelijke staten erkend. Nagenoeg alleen de Grote Antillen, met Cuba als voornaamste eiland, bleven na 1825 in Spaans bezit (tot de Spaans-Amerikaanse oorlog in 1896).

3.2 Mislukking van het eerste pan-Amerikaanse Congres (Panama, 1826) en verdere verdeling van het Spaanse koloniale rijk

Het plan van Miranda, de Venezolaanse vrijheidsstrijder, om alle Spaanse gebieden op het Amerikaans continent binnen één enkel staatsverband te behouden, stuitte op tegenstand van Simon Bolivar. Bolivars plan om één grote pan-Amerikaanse federatie op te richten haalde het echter evenmin. Het in 1826 door Bolivar bijeengeroepen pan-Amerikaans congres te Panama werd een mislukking. Alleen vier Latijns-Amerikaanse staten, Colombia, Peru, de Federatie van de Centraal-Amerikaanse Republieken en Mexico, stuurden een delegatie en in de Verenigde Staten stuitten president John Quincy Adams en zijn staatssecretaris Clay, op heel wat weerstand in het isolationistisch voelend Congres.

Een confederatie of federatie van Latijns-Amerikaanse staten bleef uit en het voormalige Spaanse koloniale rijk werd verder gesplitst in kleine nationale staten. Zelfs het onder impuls van Bolivar totstandgekomen Groot-Colombia zou snel

desintegreren. Gran-Colombia viel na de dood van Bolivar in 1830 definitief uiteen in een viertal staten: Colombia, Ecuador, Peru en Venezuela. De Argentijnse regering was niet bij machte de afscheiding te verhinderen van Bolivië, Paraguay en Uruguay. De Federatie van de Centraal-Amerikaanse Republieken desintegreerde in kleine staten, zoals Costa Rica, Nicaragua, El Salvador, Honduras en Guatemala.

Deze versnippering van het voormalige Spaanse koloniale rijk diende uiteraard de Britse belangen. Als sterkste zeemogendheid kon Groot-Brittannië zonder al te veel moeite Centraal- en Zuid-Amerika binnen de Britse financieel-economische invloedssfeer brengen. Pas op het einde van de negentiende eeuw zou deze situatie in het voordeel van de Verenigde Staten keren (vooral onder de impuls van president Theodore Roosevelt, cf. *infra*).

Het nationalisme van de creoolse bovenlaag en de Europees gerichte stedelijke burgerij had bijzonder tragische gevolgen voor de verdere ontwikkeling van Latijns-Amerika. Niet van economische onafhankelijkheid, maar van steeds toenemende financiële en economische afhankelijkheid was er sprake, terwijl voor de meerderheid van de bevolking, namelijk de mestiezen, mulatten, zwarten en indiano's de onafhankelijkheid weinig meer inhield dan zich te schikken naar het gezag van de creoolse stedelijke aristocratie. De bestaande koloniale exploitatiestructuren werden onder druk van de stedelijke vrijhandelskringen nog uitgebreid en versterkt.

De *dependencia* of (toenemende) afhankelijkheid van de Latijns-Amerikaanse staten en hun 'schuldenlast' zijn inderdaad geen nieuwe gegevens. Reeds in 1826 beliepen de Britse investeringen in mijnbouw rond de 30 miljoen pond. Engelse banken hadden zich bij het onafhankelijk worden van Mexico, Chili en Gran-Colombia gehaast om de exploitatie van de minerale rijkdommen te financieren. Ze werden aangetrokken door het zilver in Mexico, het goud in Gran-Colombia en het koper en zilver in Peru en Chili. De mijnbouw bleek echter niet zoveel vruchten af te werpen als de beleggers hadden verwacht. De meeste ondernemingen moesten na korte tijd worden opgeheven wegens te grote verliezen. Met de staatsleningen ging het niet veel beter. De meeste republieken en ook Brazilië waren niet in staat op tijd hun rente te betalen en moesten voortdurend naar middelen zoeken om hun schulden te herfinancieren. Om hun leningen te kunnen afbetalen, moesten deze landen hun producten tegen een zo hoog mogelijke prijs op de wereldmarkt zien te verkopen. Helaas was dit zelden mogelijk. De Britten beheersten immers de wereldzee en hadden het scheepvaartverkeer tussen Latijns-Amerika en de buitenwereld voor een groot deel in handen. Weinig Latijns-Amerikaanse staten beschikten over een eigen handelsvloot van voldoende omvang en kwaliteit om zorg te dragen voor het transport van hun exportartikelen. Ook de wereldmarkten voor de producten die Latijns-Amerika voortbracht, waren grotendeels in handen van de Engelsen. De meeste staten in Latijns-Amerika kwamen dan ook spoedig in ernstige financiële moeilijkheden, niet bij machte om

voldoende geld te vergaren door middel van belastingen of de verkoop van hun land- en mijnbouwproducten. Niettemin bleef de behoefte bestaan aan bepaalde textiel- en ijzerwaren die de eigen, inmiddels doodgeconcurrerde nijverheid niet meer voortbracht. Er moest dus worden ingevoerd uit Engeland – de ‘workshop of the world’. Engeland beheerste alle posities van de handel zo volkomen dat de Latijns-Amerikaanse landen steeds dieper in een financieel moeras wegzakten. Het besluit van H.Ph. Vogel betreffende de Europees-Latijns-Amerikaanse betrekkingen klinkt dan ook bitter: “De Europese mogendheden hebben traditioneel niet veel respect gehad voor de soevereiniteit van de onafhankelijke landen van Latijns-Amerika. Vaak hebben ze, wanneer het niet mogelijk was zelf in te grijpen in de binnenlandse aangelegenheden van Latijns-Amerika, op de achtergrond broedertwisten aangewakkerd of uitgelokt. Het duidelijkst blijkt dat uit de veelvuldige verlening van subsidies en diplomatieke en militaire steun aan deze of gene partij in de talloze Latijns-Amerikaanse burgeroorlogen.”²⁷

4. De Griekse onafhankelijkheidsstrijd (1821-1830) en spanningen tussen de Europese mogendheden

De ‘Griekse kwestie’ kwam reeds aan de orde op de bijeenkomsten van de Quadruple Alliantie te Laybach (januari 1821) en te Verona (oktober-december 1822), dit naar aanleiding van de eerste Griekse opstand die geleid en geïnspireerd werd door de in 1815 door Griekse zakenlui te Odessa opgerichte *Eteria*, een geheim genootschap, dat zich tot doel stelde Griekenland van de Turkse heerschappij te bevrijden.²⁸

Deze eerste opstand werd door de Turken vrij snel onderdrukt en de leider, Alexander Ypsilanti, vluchtte naar Oostenrijk, waar hij tot in 1827 (met andere woorden enkele weken voor zijn dood) in de gevangenis werd opgesloten.

De ‘Griekse kwestie’ leidde evenwel tot enige malaise binnen het Europees concert. Enerzijds hadden de Europese mogendheden voldoende diplomatieke redenen om niet tussen te komen ten voordele van de Griekse onafhankelijkheid. Inderdaad, een verdere verzwakking van het Ottomaanse Rijk zou logischerwijze als gevolg hebben dat de betrekkingen tussen de in dit gebied geïnteresseerde mogendheden, Rusland, Oostenrijk en Groot-Britannië moeilijker zouden worden.

Anderzijds was het voor de Europese christelijke mogendheden moeilijk te verdedigen, dat zij hun steun bleven betuigen aan orthodox-christelijke Grieken, die echter in hun actie gesteund werden door een golf van filhellenisme, die vooral West-Europa beroerde. De filhellenen sympathiseerden met de Griekse onafhankelijkheidsstrijd vanuit een samenhang van uiteenlopende motieven. Er was in de eerste plaats een verheerlijking van de klassieke cultuur die onder invloed van de romantiek tot een ware mythe uitgroeide. (De Britse dichter Byron was een van de ongeveer duizend vrijwilligers die naar Griekenland reisden om er de

Griekse nationalisten daadwerkelijk te steunen in hun strijd tegen de Turken. Lord Byron bezweek op amper zesendertigjarige leeftijd te Missolonghi in april 1824.) Verder boden de filhelleense comités ook een dekmantel om liberale vrijheidsideeën te verdedigen die in eigen land verboden waren.

De Britse regering steunde de Griekse opstandelingen, maar ook de Russische diplomatie zette zich vanaf 1826 actief in. Nauwelijks enkele maanden nadat Nicolaas I zijn broer, Alexander I, als tsaar was opgevolgd (december 1825), eiste de nieuwe Russische tsaar de autonomie op zowel voor Servië als voor de Roemeense Donaugebieden, Moldavië en Walachije (Russisch ultimatum van 17 maart 1826). Nog hetzelfde jaar gaf de Turkse sultan toe.

De Britse diplomatie, die een veilige landroute naar India wou handhaven, reageerde meteen: in samenwerking met Rusland en Frankrijk werd op 6 juli 1827 te Londen een verdrag ondertekend met de bedoeling om van Turkije en Egypte een wapenbestand met de Griekse opstandelingen af te dwingen. Toen Turkije en Egypte niet van plan bleken zich bij deze Londense samenzwering neer te leggen, sloegen de Britse en de Franse vloot toe: bij Navarino (oktober 1827) werd de Turks-Egyptische vloot overwonnen. Deze Brits-Franse overwinning had echter een ongewild gevolg: door de verzwakking van het Ottomaanse rijk werd de Russische expansiepolitiek in het Balkangebied nog aangemoedigd, wat allerminst de bedoeling van de Britse diplomatie kon zijn geweest.

Toen in de lente van 1828 tsaar Nicolaas I de oorlog verklaarde aan Turkije, zag de Britse diplomatie meteen duidelijk het gevaar in van een Russische expansie doorheen Bosporus en Dardanellen naar de Middellandse Zee. Even leek het erop dat het tussen Rusland en Engeland tot een militair treffen zou komen, maar dankzij de Franse bemiddeling kon langs diplomatieke weg een oplossing worden bereikt. Rusland en Groot-Brittannië werden het in 1829 – met instemming van de overige Europese mogendheden – eens over een compromis dat aan het Ottomaanse Rijk werd opgedrongen.

In het Akkoord van Adrianopol (14 september 1829) werd enerzijds ten voordele van Rusland de autonomie van Servië, Moldavië en Walachije bevestigd en het recht op vrije doorvaart van Russische handelstroepen doorheen Bosporus en Dardanellen erkend. Anderzijds kreeg de Brits-Franse diplomatie de vrije hand om de Griekse kwestie te regelen. Dit laatste gebeurde bij het Verdrag van Londen (februari 1830) waardoor de Griekse onafhankelijkheid van Turkije werd afgedwongen, dit althans voor een territorium dat beperkt zou blijven tot 'Klein Griekenland', met andere woorden zonder Epirus, Thessalië, Macedonië en de meeste Griekse eilanden, onder meer Kreta.

In 1829-1830 werd aldus ten nadele van het Ottomaanse Rijk zowel de Russische invloed op de Balkan bevestigd (door het Akkoord van Adrianopol, 1829) als de Britse invloed in (Klein) Griekenland (Verdrag van Londen, 1830). De malaise die de 'Griekse kwestie' binnen de 'Grote Alliantie' had veroorzaakt, bleef echter wegen op de Europese verhoudingen. Vooral tussen Rusland en Groot-

Brittannië groeide het wantrouwen. De Russische diplomatie zou tijdens de eerstkomende decennia naar nieuwe kansen zoeken om haar invloed op de Balkan en in het gebied van de Zwarte Zee uit te breiden.

Uiteraard werden reeds bepaalde meningen en interpretaties verweven in de uiteenzetting van de feiten. In wat volgt is het de bedoeling bepaalde interpretaties en visies, die meestal niet meteen tot het klassieke feitenrelaas behoren, even apart te belichten.

1. Het Congres van Wenen en het Metternich-stelsel. Wisselende interpretaties

Opvallend is, dat na de overheersend negatieve interpretaties, hoofdzakelijk geïnspireerd door de negentiende- en begin twintigste-eeuwse liberale en nationalistische ideeën, het Congres van Wenen en het Metternich-stelsel in een meer positieve zin werden herontdekt. Meestal is dit echter nog niet tot de geschiedenishandboeken doorgedrongen.

Tot de interpretaties in positieve zin behoren onder meer deze van Jacques-Henri Pirenne, *La Sainte Alliance: Organisation européenne de la Paix mondiale*²⁹ en meer recent: Henry Kissinger, *Diplomacy*, 1994. Jacques-Henri Pirenne schreef zijn werk tijdens de Tweede Wereldoorlog in Zwitserland en het werd onmiddellijk na de oorlog gepubliceerd. Deze historicus ziet de ‘Heilige Alliantie’ niet alleen als een “eerste Europese organisatie voor collectieve veiligheid”, maar ook beklemtoont hij dat de ambities van de toenmalige mogendheden, vooral dan Groot-Brittannië en Rusland, verder reikten dan de Europese dimensie. “L’histoire de la Sainte-Alliance est, en effet, dominée par la rivalité générale des deux empires mondiaux de la Grande-Bretagne et de la Russie, cherchant également à étendre leur hégémonie sur le monde en faisant triompher, la première, un système qui assurât sa suprématie maritime en même temps que l’équilibre des puissances continentales entre elles; la seconde, sa suprématie continentale jointe à l’équilibre des puissances maritimes. Entre ces deux puissances mondiales, l’Autriche en Europe et les Etats-Unis en Amérique, cherchèrent à s’emparer de hégémonie dans leurs continents respectifs. La France et l’Espagne tentèrent d’employer les rivalités mondiales de l’Angleterre et de la Russie, pour assurer l’hégémonie coloniale transatlantique de la famille des Bourbons. La Prusse voulut en profiter pour assurer sa suprématie dans le corps germanique. Tel est, dans ses grandes lignes, le drame profond qui se dégage de l’histoire de la Sainte-Alliance, étudiée, non plus dans le cadre européen, mais sur le plan mondial.”³⁰

Het is ongetwijfeld een van de verdiensten van het werk van Jacques-Henri Pirenne het Europees geopolitiek kader te hebben doorbroken, meer bepaald door

te wijzen op het verband tussen de betrekkingen tussen Groot-Brittannië en de Verenigde Staten enerzijds en de houding van Groot-Brittannië tot de continentale mogendheden, meer bepaald Rusland, anderzijds. “Pour sortir des difficultés européennes qui semblaient inextricables, l’Angleterre dut accepter de faire avec les Etats-Unis une paix de statu quo (décembre 1814), qui allait faire apparaître la jeune république américaine comme une grande puissance, dont l’alliance ne serait pas négligeable pour ceux qui voudraient poursuivre une politique d’équilibre maritime. Mais l’Angleterre, libérée alors de sa guerre d’Amérique, put se tourner avec toutes ses forces vers les problèmes européens, et signer, le 3 janvier 1815, une alliance secrète avec la France et l’Autriche, pour s’opposer aux prétentions de la Russie et de son allié prussien. L’équilibre était dès lors rompu entre les anciens alliés, et la Russie, qui avait déjà été rejetée du monde maritime, se vit alors mise en échec sur le continent, par la triple alliance anglo-franco-autrichienne qui présida au partage territorial de l’Europe centrale et orientale.”³¹

Ook in het werk van de historicus-diplomaat Harold Nicolson, *The Congress of Vienna: A Study in Allied Unity, 1815-1822* – de titel spreekt voor zichzelf –, evenals in het werk van Maurice Bourquin, *La Sainte-Alliance, un essai d’organisation européenne* worden het Congres van Wenen en de ‘Heilige Alliantie’ geïnterpreteerd als het begin van een Europese staatsordening: “Ce n’est pas à une restauration de la vieille Europe que se vouèrent les Puissances, mais à l’édification d’une Europe nouvelle. Nouvelle par le tracé de ses frontières, la répartition et le groupement de ses forces. Nouvelle aussi par l’organisation collective qu’elle se donnait, par cette Sainte-Alliance qui devait garantir sa sécurité et lui permettre de délibérer sur ses intérêts communs.”³²

Recent hebben ook internationalisten, zoals Henry Kissinger, het Congres van Wenen en het herstel van het Europees evenwicht in een uitgesproken positieve zin bestudeerd. Dit onder meer in *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822* en in zijn in 1994 gepubliceerde basiswerk *Diplomacy*.³³ Kissingers reeds boven aangehaalde bedenking, “Had the victors convening at Versailles made a similar alliance in 1918, the world might never have suffered a Second World War”, laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Interessant is overigens de vergelijking die hij maakt tussen de visie van Clemens von Metternich en Woodrow Wilson “Both Wilson and Castlereagh believed that the international order established after a catastrophic war could only be protected by the active participation of the key members of the international community and especially of their own countries. To Castlereagh and Wilson, security was collective; if any nation was victimized, in the end all would become victims”. Henry Kissinger benadrukt vooral het feit dat de Europese mogendheden in 1815 een constructie hebben bedacht die tijdens een vrij lange periode de stabiliteit in Europa kon waarborgen. De voornaamste verklaring hiervoor situeert hij in “a sense of shared values” tussen de betrokken mogendheden. “There was not only a physical equilibrium between the Continental countries, but a moral one. Power

and justice were in substantial harmony. The balance of power reduces the opportunities for using force; a shared sense of justice reduces the desire to use force” (p. 79). Precies deze “sense of shared values” of een gemeenschappelijke ideologische basis ontbrak tussen de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog. De nieuwe vredesconstructie (de Verenigde Naties) bleek dan ook machteloos tegen de Koude Oorlog tussen de voormalige bondgenoten.

Vermelden we nog het werk van de marxistische historicus Karl Griewank, die in zijn boek *Die Wiener Kongress und die Europäische Restauration*,³⁴ het Congres van Wenen als het beginpunt van een klassenstrijd op Europese schaal heeft geïnterpreteerd. Een werk, dat ongetwijfeld al te sterk aan tijd (1954) en plaats (Leipzig, DDR) gebonden blijft.

2. De profetische visie van Carl von Clausewitz op het fenomeen ‘oorlog’

In zijn werk over Carl von Clausewitz, *Penser la Guerre*, schreef Raymond Aron terecht: “De oorlogen van de Franse Revolutie en het Franse Keizerrijk komen ons vandaag voor als een ‘generale repetitie’ van de twee wereldoorlogen, die de twintigste eeuw heeft gekend.”³⁵ Niet alleen Raymond Aron, maar ook andere bekende auteurs, zoals onder meer J.F.C. Fuller, H. Bernard, H. Brugmans, hebben het revolutionaire decreet van 23 augustus 1793 of de *levée en masse* gezien als het begin van een periode van onbeperkte en totale oorlogsvoering. “There is perhaps no law in the statute-books of any nation which has exercised and is destined in the future to exercise a more far reaching influence on the future of humanity (...) From August 1793 onward, not only war was to become more and more unlimited, but finally total.” (J.F.C. Fuller)³⁶ Inderdaad, het revolutionaire besluit tot *levée en masse* in augustus 1793 en de napoleontische oorlogen hebben wellicht diepere sporen nagelaten op de verdere evolutie van het internationaal-politiek systeem dan het herstel van het Europees evenwicht op het Congres van Wenen. Een inzicht, dat ongetwijfeld centraal staat in onder meer het werk van historici, zoals J.F.C. Fuller in *The Conduct of War 1789-1961*³⁷ en H. Bernard, in *Guerre totale et guerre révolutionnaire*.³⁸

Een van de weinige auteurs, zoniet de enige auteur, die reeds in het begin van de 19de eeuw tot dit inzicht kwam, was Carl von Clausewitz (1780-1831). Voor von Clausewitz werd het duidelijk, dat met de napoleontische oorlogen een nieuwe historische fase was begonnen, namelijk deze van de absolute oorlogsvoering. Absolute oorlogsvoering, die mogelijk was geworden door de *levée en masse*, die de gehele natie mobiliseert en een heel ander potentieel vertegenwoordigt dan de nooit geheel betrouwbare ‘beroepssoldateska’ die onder leiding van een aristocratische legerleiding achttiende-eeuwse kabinetsoorlogen voerden. Absolute oorlogsvoering, die nog moeilijk door het politieke systeem onder controle is te houden en haar eigen dynamiek ontwikkelt. Want “iedereen zal begrijpen”, schreef

Carl von Clausewitz, “dat éénmaal de grenzen van het tot nog toe mogelijke overschreden worden, het moeilijk is hierop terug te komen; uiteindelijk zal elke keer dat bijzonder grote belangen op het spel staan, de wederzijdse tegenstelling en vijandigheid zich ontladen op dezelfde (extreme en absolute) wijze zoals zich dit tijdens onze tijdsperiode (begin 19de eeuw) heeft voorgedaan.”³⁹

Het belang van von Clausewitz’ profetisch inzicht dat tot uiting komt in het na zijn dood postuum uitgegeven werk *Vom Kriege* (1832-1834), is pas in de twintigste eeuw echt duidelijk geworden. Zo heeft, in 1976, de bekende Franse publicist, Raymond Aron, von Clausewitz’ visie geconfronteerd met de evolutie die vanuit de 19de eeuw tot op heden het Europees en mondiaal gebeuren bepaalt (cf. zijn tweeledig werk, *Penser la guerre, Clausewitz, Tôme 1: L’âge européen* en *Tôme 2: L’âge planétaire*).⁴⁰

De visie van von Clausewitz bondig samenvatten blijkt een onmogelijke opgave te zijn. Inderdaad, von Clausewitz’ *Vom Kriege* is niet alleen een postuum werk, het is ook slechts een deel van zijn levenswerk, dat vanaf 1819 werd begonnen en in 1830 werd onderbroken. Carl von Clausewitz zag het als een tijdelijke onderbreking, maar ingevolge zijn voortijdig overlijden werd zijn levenswerk definitief afgebroken.⁴¹

Als actief ooggetuige van hetgeen als *guerres en dentelles* werd omschreven in de achttiende eeuw – von Clausewitz nam als dertienjarige *Fahnenjunker* deel aan de Rijn campagne van 1793 – was von Clausewitz getroffen door de verschillen tussen de achttiende-eeuwse oorlogsvoering en hetgeen hij later meemaakte tijdens de napoleontische oorlogen. In tegenstelling tot de achttiende-eeuwse oorlogsvoering, waar de vorst over beperkte middelen beschikte en ook beperkte doelstellingen nastreefde, zette Napoleon alle beschikbare middelen van de gehele natie in, met als voornaamste doel: een zo volledig mogelijke vernietiging van het weerstandsvermogen van de vijand. Bij Carl von Clausewitz groeide dan ook de overtuiging dat het optimistisch-rationalistisch denken over oorlogsvoering en strategie, zoals het tijdens de voorbije decennia was geformuleerd, niet langer was vol te houden. Von Clausewitz brak met de achttiende-eeuwse idee dat de oorlog van ‘vorstelijk krijgsspel’ tot een ‘rationeel-wetenschappelijk’ gebeuren zou kunnen evolueren. In tegenstelling tot de optimistisch-rationalistisch ingestelde straten van zijn tijd was Carl von Clausewitz tot de overtuiging gekomen dat “la science ne peut ni modérer ni ennoblir la guerre”. H. Rothfels stipt terecht aan dat von Clausewitz zich hiermee duidelijk distantiëert van het vroegere optimistisch en rationalistisch strategisch denken: “Le tableau classique de la guerre au XVIIe siècle s’accordait tout spécialement avec l’idée d’une époque optimiste et rationaliste. L’Ancien Régime n’avait pas connu l’atmosphère irrationnelle d’hostilités meurtrières ou de haine primaire. Les tensions entre les Etats n’étaient en général pas suffisamment fortes pour pousser la guerre au-delà de ses limites traditionnelles.”⁴²

Carl von Clausewitz’ visie op de absolute oorlogsvoering – hoe abstract deze soms ook verwoord werd – gaat in wezen terug op een realistische benadering van

het oorlogsfenomeen. De oorlog is een onmiskenbare daad van geweld en de enige grens aan de manifestatie van dit geweld is het geweld van de tegenstander. Dit actie-reactieproces overstijgt in de negentiende eeuw het idealistisch-rationalistisch denkpatroon van het achttiende-eeuwse *Kriegsspiel*. “Wie zou weigeren zijn toevlucht te nemen tot bepaalde gewelddaden of wreedheden, moet vrezen dat de tegenstander hieruit voordeel zou halen. De oorlogen tussen beschaafde volkeren zijn niet noodzakelijk minder wreed dan die tussen wilde volksstammen.”⁴³ Voor Carl von Clausewitz blijft de oorlog dan ook in wezen een daad van georganiseerd en brutaal geweld.

De mogelijkheid van absolute oorlogen, sluit echter het voeren van beperkte oorlogen niet uit. Integendeel. Want de oorlog is niet alleen een politieke daad, maar een echt instrument van de politiek, een voortzetten van de interstatelijke betrekkingen, een realisatie van die betrekkingen met andere middelen. Bondig samengevat: “de oorlog is de voortzetting van de politiek met andere middelen.”⁴⁴ Geen andere zin uit *Vom Kriege* werd meer geciteerd. Schijnbaar gaat het hier om een evidentie, maar het houdt de bevestiging in van de voorrang van de politieke doelstellingen op de militaire middelen.

Beperkte oorlogen kunnen steeds worden gevoerd om beperkte politieke doelstellingen te realiseren. In dit geval blijft de oorlogsvoering beperkt tot een louter instrumentele functie, met andere woorden de oorlog als middel om politieke doelstellingen te bereiken (cf. de later door Bismarck gevoerde oorlogen met het oog op het totstandkomen van een Duitse eenheidsstaat).

Absolute (totale) oorlogen zijn echter niet meer uit te sluiten. Inderdaad, uit het logisch verband tussen politiek en instrumentele oorlogsvoering volgt dat uit een absolute politiek ook een absolute oorlog kan volgen. Kon de mobilisatie van het gehele Franse volk (de *levée en masse*) nog enige ruimte laten voor een beheerste diplomatie en een louter instrumentele rol van de oorlog, zo vroeg von Clausewitz zich terecht af. Vooral deze visie van Carl von Clausewitz over de mogelijkheid van absolute oorlogsvoering bleek – tragisch genoeg – profetisch. “Hitler en Stalin, beiden voortgekomen uit revolutionaire bewegingen, voerden de Tweede Wereldoorlog niet meer als traditionele generaals, maar als totalitaire ideologen.” (Cf. Raymond Aron).⁴⁵

3. Alternatieve visies in verband met het Congres van Wenen: het Europees project van Saint-Simon (1760-1825)

Het heeft me steeds getroffen dat historici meestal weinig oog hebben voor de alternatieve visies, projecten en interpretaties die het niet gehaald hebben. Dit geldt onder meer voor de visie van Claude Henri de Rouvroy (1760-1825), beter bekend als Saint-Simon. Samen met Augustin Thierry publiceerde hij, in 1813, een essay met als titel: *De la réorganisation de la Société Européenne*.⁴⁶

Reeds in 1813 had deze rebelse maar lucide aristocraat, die vooral met *L'organisateur* (1819) en *Du système industriel* (1821) bekendheid zou verwerven, begrepen dat congressen en verdragen op zich geen voldoende basis zouden zijn voor een Europese vredesordering. "Assemblez congrès sur congrès, multipliez les traités, les conventions, les accommodements, tout ce que vous ferez n'aboutira qu'à la guerre, vous ne la détruirez point, vous pourrez tout au plus la faire changer de lieu."⁴⁷ Voor alles gaat het bij Saint-Simon erom blijvende en gemeenschappelijk Europese instellingen te creëren, want "à toute réunion d'hommes il faut des *institutions communes*, il faut une organisation: *hors de là, tout se décide par la force*. Mais les institutions ne sont rien sans les hommes qui les font vivre. Ou plutôt, une fois l'institution européenne établie, *veillons à ce que la mentalité européenne s'y adapte*. C'est l'institution qui forme les hommes, dit Montesquieu; ainsi ... cette habitude de considérer les intérêts de l'Europe, au lieu des intérêts nationaux, sera pour ceux qui doivent former le *parlement européen*, un fruit nécessaire de son établissement."

Wie vanuit het einde van de twintigste eeuw de evolutie van de internationale betrekkingen bestudeert, kan ongetwijfeld Saint-Simons visie naar waarde schatten. Terecht ziet H. Brugmans hem als voorloper van de Europese Unie en een Europese federale structuur.⁴⁸

Merkwaardig is dat reeds in 1813 de voorstellen van Saint-Simon gekenmerkt worden door ten minste twee projecten, die pas in de tweede helft van de twintigste eeuw zullen doordringen tot het internationaal-politieke gebeuren.

Er is in de eerste plaats de door Saint-Simon voorgestelde 'Europese regering'. Deze wordt gezien als een van de lidstaten onafhankelijke instelling ("Le gouvernement général doit être entièrement indépendant des gouvernements nationaux"). Revolutionaire idee, die pas in 1950 door Robert Schuman met het voorstel een Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal op te richten, ernstig werd genomen.

Verder zal volgens Saint-Simons voorstel een Europese federatie slechts geleidelijk totstandkomen, meer bepaald vanuit een fusie van bestaande realiteiten en vanuit de verzoening van de toenmalige vijandelijke mogendheden, Frankrijk en Engeland.⁴⁹ Merkwaardig is alvast dat het Monnet-Schuman-plan (1949-'50) voor Europese integratie in hoofdzaak zou steunen op de hechte samenwerking tussen Frankrijk en de Duitse Bondsrepubliek, de vijandelijke mogendheden uit de Tweede Wereldoorlog.

NOTEN

1. THOMPSON D., *Europe since Napoleon*, London-New York, 1966, p. 98 en 111. De recente uitgave van dit overzichtelijk en vlot geschreven boek verscheen in 1980 als *Pelican Book* (1004 p.).
2. PIRENNE J.-H., *La Sainte-Alliance, Organisation européenne de la Paix mondiale*, Neufchâtel, Ed. Baccinière, deel 1, 1946, p. 16.
3. KISSINGER H., *Diplomacy*, New York, 1994, p. 102.
4. “Déjà en 1814, à Langres, Alexandre Ier avait vainement tenté d’interposer sa médiation entre les deux puissances anglo-saxonnes, entrées en guerre en 1812, précisément à cause de la liberté des mers que revendiquaient les commerçants américains. Les tentatives de rapprochement de la Russie avec les Etats-Unis, la politique matrimoniale du tsar dans les Pays-Bas et en Espagne ainsi que son désir de s’attacher la France par la reconnaissance de ses bienfaits et par l’influence qu’elle pourrait exercer sur la politique intérieure de ce pays, forment un ensemble trop considérable pour n’être pas le reflet d’une politique russe tendant à substituer un équilibre du monde à l’équilibre européen que voulait établir la Grande-Bretagne. Celle-ci, au contraire, désirait maintenir la séparation qu’elle avait établie entre les questions européennes et les questions extra-européennes dans la politique internationale. Elle se montrait conciliante envers les Etats-Unis pour éviter des nouvelles complications avec l’Amérique au moment où toute l’organisation politique de l’Europe pouvait être remise en question par les suites du retour de Napoléon. Le jour même où les alliés signaient la convention d’armistice avec la France, l’Angleterre concluait avec les Etats-Unis, leurs ennemis de la veille, un traité de commerce destiné à développer les relations commerciales entre les deux pays. En même temps que la Grande-Bretagne voulait préserver la France des excès de la Prusse victorieuse, elle accordait aux Etats-Unis le droit de commerce avec ses possessions d’Europe et des Indes orientales. Elle marquait un point, ce faisant, sur la politique russe de rapprochement avec les Etats-Unis.” PIRENNE J.-H., *op.cit.*, p. 216-217.
5. NICOLSON H., *The Congress of Vienna*, in Nederlandse vertaling *Het congres van Wenen*, Amsterdam, Querido, 1964, p. 124 en volgende.
6. PIRENNE J.-H., *op.cit.*, p. 264.
7. Ook op de Conferentie van Jalta bijna anderhalve eeuw later (februari 1945) zou de Britse diplomatie – tegenover Stalin – een onafhankelijk Polen bepleiten.
8. *Het Wener Congres (9 juni 1815)*, Brussel, Vlaamse Economische Hogeschool, 1973, 56 p. (2de druk 1978).
9. *Ibidem*.
10. In bijlage 16 van de Slotakte van het Congres van Wenen werd voor de Schelde en de Rijn het principe van vrije vaart aangenomen.
11. KISSINGER H., *op.cit.*, p. 84.
12. NICOLSON H., *op.cit.*, p. 240.
13. KISSINGER H., *op.cit.*, p. 88.
14. Cf. TAYLOR A.J.P., in: *Europe: Grandeur and Decline*, *op.cit.*, p. 22.
15. Artikel 6 van het Akkoord over de Quadruple Alliantie.
16. KISSINGER H., *op.cit.* p. 83.
17. VAN SAS N.C.F., *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919*, Heerlen, Sun, 1992, p. 24.
18. Oostende, Nieuwpoort, Ieper en de vestingsteden aan de Schelde zouden door de Britse troepen worden bezet; Namen, Hoei, Dinant, Charleroi, Mariembourg en Philippeville door de Pruisen.
19. “Les co-signataires du présent acte déclarent: que si, pour mieux atteindre le but ci-dessus énoncé, les puissances qui ont concouru au présent acte, jugeoient nécessaire d’établir des réunions particulières... pour y traiter en commun de leurs propres intérêts... l’époque et l’endroit de ces réunions seront, chaque fois, préalablement arrêtés au moyen de communications diplomatiques; et que, dans le cas où ces réunions auraient pour objet des affaires spécialement liées aux intérêts des autres états de l’Europe, elles n’auront lieu qu’à la suite d’une invitation formelle de la part de ceux de ces états que les dits affaires concerneroient, et sous la réserve expresse de leur droit d’y participer directement, ou par leurs plénipotentiaires.”
20. De eerste Deutsche Burschenschaft werd opgericht te Jena in juni 1815.
21. VAN SAS N.C.F., *op.cit.*, p. 242.
22. VOGEL H.Ph., *Geschiedenis van Latijns-Amerika*, Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1983, p. 117.
23. VOGEL H.Ph., *op.cit.*, p. 116.
24. Over de verklaring van president James Monroe, die als *Monroedoctrine* een van de voornaamste referentiepunten werd van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, bestaat een uitgebreide literatuur. Tot de voornaamste werken die hierover te consulteren zijn, behoren ongetwijfeld: PERKINS D., *The Monroe*

- Doctrine, 1823-1826*; WHITAKER A., *The United States and the Independence of Latin America*; MAY E.R., *The Making of the Monroe Doctrine*; BEMIS S., *John Quincy Adams and the Foundations of American Foreign Policy*; PERKINS B., *Castlereagh and Adams*; QUEILLE P., *L'Amérique Latine, La doctrine Monroe et la Panaméricanisme*; DE TVARENGHIEN DE FLORY M., *L'évolution de la doctrine de Monroe et la politique extérieure des États-Unis*. Bovendien wordt in elk standaardwerk over het buitenlands beleid van de Verenigde Staten een of meerdere hoofdstukken gewijd aan de Monroe-doctrine. Een bibliografie in verband met de Monroe-doctrine kan geraadpleegd worden in elk recent standaardwerk over het Amerikaans buitenlands beleid, zo onder meer PRATT I.W., *A History of United States Foreign Policy*, Prentice Hall (verschillende uitgaven); BLAKE N.M., *The U.S. in the World Relations*, New York, Mc Graw-Hill (ed.); e.a.
25. "England would undoubtedly receive most of the credit for saving Latin America and would reap most of the benefits in the form of commercial advantages. Moreover, Adams feared that England might use an Anglo-American agreement to try to prevent the United States from obtaining such Spanish territory as Texas and California at some future time. Therefore, knowing that the British would support virtually any position the Americans took, Secretary Adams argued in favor of a strong pronouncement of American policy at once, without waiting for an understanding with England." BLAKE N.M., *The U.S. in World Relations*, 1960, p. 158.
26. MAY E.R., *The making of the Monroe Doctrine*, Harvard University Press, 1975.
27. VOGEL H.Ph., *op.cit.*, p. 120, 134-135 en 155.
28. DITTRICH Z.R., *Oost-Europa tot circa 1870-1880*, p. 435.
29. PIRENNE J.H., *La sainte Alliance: Organisation européenne de la Paix mondiale*, Neufchatel, Ed. de la Baconnière, Deel I, 1946; Deel II, 1949.
30. *Op.cit.*, p. 4-5.
31. *Op.cit.*, p. 7-8.
32. BOURQUIN M. in zijn voorwoord tot het werk van PIRENNE J.H., *op.cit.*, p. X-XI.
33. *Op.cit.*, p. 90.
34. GRIEWANK K., *Die Wiener Kongress und die Europäische Restauration*, Leipzig, 1954.
35. ARON R., *Penser la Guerre, Clausewitz*, Tôme 1: *L'âge européen* en Tôme 2: *L'âge planétaire*, Paris, Gallimard, 1976, 472 p. en 365 p.
36. FULLER J.F.C., *The Conduct of War 1789-1961*, London, 1972, p. 69. Brugmans merkte op dat de 'totale' oorlogvoering, zoals J.F.C. Fuller deze aan de kaak stelt, in feite nog voor de 'Grote Oorlog' (1914-1918) werd toegepast: meer bepaald tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Generaal Sherman aarzelde inderdaad geenszins om in Georgia zijn toevlucht te nemen tot de tactiek van de verschroefde aarde. De Amerikaanse burgeroorlog komt overigens de barbaarse eer toe de oorlog te zijn die tijdens de periode 1815-1914 het hoogste aantal mensenlevens heeft gevegd!
37. FULLER J.F.C., *op.cit.*
38. BERNARD H., *Guerre totale et guerre révolutionnaire*, Brussel, 1965-1967, 3 delen.
39. VON CLAUSEWITZ C., *Vom Kriege*, Boek 8, Hoofdstuk 3 B.
40. ARON R., *op.cit.*
41. In 1827 had von Clausewitz de eerste zes boeken van zijn hoofdwerk voltooid en de eerste versies van zijn boek VII en VIII waren klaar. Hij herwerkte zijn teksten en in 1830 werd hij tot inspecteur van de artillerie te Breslau benoemd, waardoor hij het manuscript van *Vom Kriege* tijdelijk terzijde moest leggen. In juni brak een revolutie los in Parijs en ietwat later in Brussel. Nog op het einde van hetzelfde jaar kwamen de Polen in opstand tegen Rusland. Pruisen trof mobilisatiemaatregelen en Gneisenau kreeg het bevel over een observatieleger in Posen. Von Clausewitz werd zijn chef-staf. Onder de strijdende Russische en Poolse troepen brak een choleraepidemie uit, die zich naar Pruisen uitbreidde en Gneisenau in augustus het leven kostte. Drie maanden later deelde von Clausewitz zijn lot: hij stierf, eenenvijftig jaar oud, op 16 november 1831. Na zijn dood heeft zijn echtgenote, Marie von Clausewitz (geboren gravin Brühl) de talloze manuscripten van haar man verzameld en gepubliceerd in een tiendelige editie, *Hinterlassene Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung* (Berlin, Ferdinand Dümmler, 1832-1837). De eerste drie delen, respectievelijk in 1832, 1833 en 1834 gepubliceerd, vormden het werk dat onder de titel *Vom Kriege* bekend en befaamd werd. Cf. de inleiding bij de recente uitgave van *Vom Kriege (Over de Oorlog)*, Bussum/Antwerpen, Het Wereldvenster, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1983 (tweede druk), p. 11. Zoals Hans Han, de uitgever-vertaler van de meest recente Nederlandse vertaling en publicatie van *Vom Kriege* laat opmerken, vormt *Hinterlassene Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung* nog steeds de meest omvattende verzameling van de geschriften van von Clausewitz. Wel is sindsdien zeer veel nieuw materiaal gepubliceerd, maar een systematische, volledige uitgave ontbreekt. Van de belangrijkste twintigste-eeuwse publicaties zijn te noemen: *Carl und Marie von Clausewitz: ein Lebensbild in Briefen und Tagebuchblätter* (ed. Karl Linnebach, Berlin, 1917); *Politische Schriften und Briefen* (ed. Hans Rothfels, München, 1922); *Strategie aus dem Jahr 1804, mit Zusätzen vom 1808 und 1809* (ed. Ebehard

- Kessel, Hamburg, 1937) en *Schriften, Aufsätze, Studien, Briefe* (ed. Werner Hahlweg, Göttingen, 1966). Veel materiaal bevat ook de nog steeds nuttige biografie van Schwartz K., *Leben des Generals Carl von Clausewitz und der Frau Marie von Clausewitz* (2 dln., Berlin, 1878). De beste intellectuele biografie, die tevens een goede inleiding tot *Vom Kriege* vormt, is het boek van Paret P., *Clausewitz and the State* (Oxford, 1976).
42. Paris, 1980, p. 122.
43. Geciteerd door TROCH E., 'R. Aron, Clausewitz en de oorlog' in *Tijdschrift voor Diplomatie*, april 1976, nr. 8, p. 350.
44. VON CLAUSEWITZ ^e, *op.cit.*, B.1, Hoofdstuk 1.
Terecht werd in de inleiding van de recente vertaling van *Vom Kriege* gewezen op de evolutie die in von Clausewitz' werk de verhouding tussen 'absolute' en 'beperkte' oorlogen kan verklaren; "Toen Clausewitz in 1819 met de redactie van *Vom Kriege* begon, was het er hem in de eerste plaats om te doen zijn voor die tijd nieuwe ideeën zo coherent mogelijk uiteen te zetten. Hij koos daartoe de weg die logisch gezien het meest voor de hand lag: een vertoog over de 'absolute' oorlog, die in de werkelijkheid alleen in afgezwakte vormen voorkwam, maar als begrip het voordeel had de dingen in hun essentie te laten zien. Daarbij werd hij stellig ook beïnvloed door het feit dat de Napoleontische tijd het absolute begrip van de oorlog van veel dichterbij zag dan de eraan voorafgaande periode. Langzamerhand kwam Clausewitz evenwel tot de conclusie dat zijn benaderingswijze toch nog te abstract was: het verschil tussen de absolute en de werkelijke oorlog werd er immers wel door aangegeven, maar niet verklaard. Opnieuw relativeerde hij dus de theorie. Hij bracht de negentiende-eeuwse oorlog met de achttiende-eeuwse onder één noemer. Dat althans was het doel van de revisie die hij in 1827 begon, maar niet meer heeft kunnen voltooien. Dat ook geeft aan Clausewitz' beroemde stelling haar werkelijke betekenis dat de oorlog een voortzetting van de politiek is met andere middelen. Wanneer de absolute oorlog in de realiteit niet voorkwam, dan moest de oorzaak daarvan uiteindelijk liggen in het niet-voorkomen van een 'absolute' politiek. De politiek is de kunst van het schatten van de verhouding tussen het doel en de middelen: is het doel beperkt, dan zijn de middelen het ook."
45. ARON R., *Penser la guerre, Clausewitz*, Tôme 2, p. 17.
46. SAINT SIMON en THIERRY A., *De la réorganisation de la Société Européenne*, 1814 (heruitgegeven door het Centre de Recherches Européennes te Lausanne in 1967). "Car il n'est pas douteux pour Saint-Simon," schrijft Bernard Voyenne, "que toutes les fois qu'un peuple se sera donné des institutions représentatives, l'altruisme l'emportant sur l'égoïsme et la sagesse sur les passions, il ne s'en dégage un souci des intérêts particuliers de ces nations."
47. Cf. BRUGMANS H., *Prophètes et Fondateurs de l'Europe*, Brugge, Europa College, 1974, p. 185 en vlg.; GURVICH G., *Les fondateurs français de la sociologie contemporaine: Saint-Simon et P.J. Proudhon*, Paris 1955.
48. BRUGMANS H., *op.cit.*, p. 194.
49. De vraag of ook Napoleon I een Europees project had, heeft onder meer H. Brugmans in zijn boek *L'Europe des Nations*, (Liège, 1970, p. 214) negatief beantwoord. "La vérité est peut-être qu'il n'y eut pas de 'système' napoléonien du tout – ni familial, ni continental, ni géopolitique – et que l'homme, sans avoir de 'secret', se serait laissé entraîner par les événements. (...) Il a agi, il fut actionné par les circonstances. Malgré ses efforts a posteriori pour se forger une 'idéologie', Napoléon n'eut jamais de conception 'napoléonienne'." BRUGMANS H., *op.cit.* p. 213-214.